A-11762 3.—

NÕUKOGUDE SOTSIALISTLIKE VABARIIKIDE LIIDU

AJALUGU

I

TOIMETANUD
prof. A. V. ŠESTAKOV.

II TRÜKK

2561

RK
„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

TALLINN 1941

2

Bibliotheca
Universitatis
Tartuensis

25142

A - 11762

Sissejuhatus.

Meie kodumaa.

Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit — sotsialismimaa. Maakeral on ainult üks sotsialistlik maa. See on meie kodumaa.

See on kõige suurem maa maailmas. Selle põhjas on igavesed jääd, lõunas aga on suvel nii palav, et valmivad apelsinid ja sidrunid, kasvab tee ja puuvill.

Loodusvarade poolest on meie maa rikkaim maailmas. Kõike, mida eluks vaja on, leidub meie maal.

Iga aastaga on meil ikka enam vilja ja muid kaupu.

Iga aastaga tekib meil ikka enam vabrikuid, tehaseid, koole, teatreid, kinosid.

Ebatavaliselt kiiresti kasvavad vanad linnad, ehitatakse uusi.

Ikka paremini, jõukamalt, lõbusamini elavad töötajad Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidus.

Kusagil mujal maailmas ei leidu sellist sõprust rahvaste vahel kui NSV Liidus. Kuueteistkümnes nõukogude liiduvabariigis elab umbes 50 eri rahvust, 193 miljonit inimest. Kõik nad on ühinenud ühiseks vennalikuks liiduks — Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liiduks ehk lühendatult — NSVL. Kõik rahvused NSV Liidus töötavad ühiseks hüvanguks. NSV Liidus ei ole parasiite — kapitaliste ja mõisnikke — nagu teistes maades. NSV Liidus ei ole inimese ekspluateerimist inimese poolt. Meie kõik töötame enda tarvis, mitte aga parasiitidele.

Mahajäänud maast meie kodumaa on saanud kõige eesrindlikumaks ning võimsamaks.

Seepärast me armastame nii väga oma suurt isamaad, oleme nii väga uhked NSV Liidule — sotsialismimaale.

Teed sotsialismile on näidanud meile suur Kommunistlik (bolševikkude) Partei. See juhtis meie isade ja emade võitlust, tööliste ja talupoegade võitlust, kui nad kukutasid tsaari, mõisnike ja kapitalistide võimu. Kommunistliku Partei juhtimisel oleme loonud tööliste ja talupoegade võimu, oleme üles ehitanud sotsialismi.

Mida õpetab see raamat. Ta jutustab teile, kuidas elasid inimesed vanasti, kuidas võitlesid NSV Liidu rahvad oma kurnajate ja vaenlastega, kuidas nad saavutasid selle, et meie isamaa sai sotsialismimaaks. Sellest raamatust saate teada ka teiste maade rahvaste elust ja võitlusist.

Seda kõike nimetataksegi ajalooks.

Meie armastame oma isamaad ja peame hästi tundma ta kuulsusrikast ajalugu. Kes tunneb ajalugu, see saab paremini aru ka praegusest elust, võitleb südikamalt meie maa vaenlaste vastu ja sotsialismi kindlustamise eest.

I. Meie isamaa kauges minevikus.

Kuidas elasid inimesed kauges minevikus.

Kust saame teateid inimese elu kohta kauges minevikus. Ükskord lapsed kaevasid jõekaldal auku. Leidsid maa seest imelikke luid ja kivi. Nad viisid oma leiu õpetajale kooli.

„Teie, lapsed," ütles õpetaja, „leidsite väga huvitavaid asju. Need on ennemuistsete suurte elajate luud. Kunagi väga ammu need loomad elasid meie maal. Nüüd on nad välja surnud. Kivi on aga relv, millega inimesed, kes elasid kauges minevikus, surmasid metsloomi."

Õpetaja sidus kivi kepi külge, ja nii saadi raske haamer.

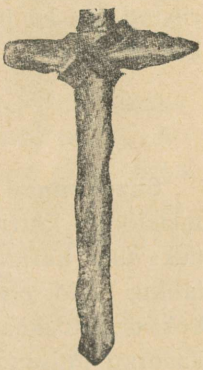

„Vaat säärased haamrid olid ürginimestel," ütles õpetaja.

Õpetaja jutustas lastele, et üle kogu NSV Liidu õpetlased toimetavad kaevamisi ja otsustavad leidude järgi, kuidas elasid inimesed kõige kaugemas minevikus.

Esiajalooliste inimeste elu. Ligi pool miljonit aastat tagasi oli peaaegu kogu meie maa kaetud paksu jääkihiga.

Möödusid sajandid sajandite järel ja jää hakkas aegamööda sulama. Sulamine algas lõuna poolt. Lõunas ilmusidki esimesed inimesed.

Nende elu oli väga raske. Ümberringi liikusid metsloomad — hiiglamammutid, karud. Inimesed leidsid nende eest varju koobastes ja muldonnides. Toiduks tarvitasid inimesed juuri, marju, tapetud loomade liha, kehakatteks tarvitati nende loomade nahku, keda neil õnnestus surmata. Jahil käisid inimesed üheskoos,

ja neil õnnestus tappa isegi nii tugevat looma nagu mammut. Jahisaak tarvitati ära ühiselt.

Möödusid veel sajandid. Inimesed õppisid ise tuld hankima, valmistama kivist, puust ja luust riistu. Leiutati vibud, nooled. Aegamööda inimesed õppisid kodustama metsloomi ja hakkasid tegelema karjapidamisega. Möödusid taas aastatuhanded ja inimesed õppisid külvama kasulikke viljataimi — tehti algust põlluharimisega. Elamuiks ehitati osmikuid, onne, telkvankreid, kuna kehakatet hakati valmistama loomanahkadest ja linadest.

Kaua aega inimesed kasutasid kivi- ning luuriistu. Möödus palju aastatuhandeid, enne kui õpiti tundma maake ja sulatama vaske ning teisi metalle.

Neil kaugeil aegadel oli inimestel kõik ühine, nii tööriistad kui ka hangitav toit. Kõik olid võrdsed oma raskes tööelus.

Sugukonnast riigini.

Sugukonnad ja suguharud. Üksikult oli võimatu suuri metsloomi küttida, võrkudega kalu püüda ja metsi põldudeks üles harida. Seepärast vanasti sugulased ei läinud lahku, vaid elasid kõik koos sugukondades, mõnikord kokku mitusada inimest. Kõik oli neil ühine. Tööriistu kasutati ühiselt. Jahil ja kalapüügil käidi koos, maad hariti ühisel jõul. Jahi- ja viljasaak jagati omavahel. Kari oli ühine. Töid juhatasid valitavad vanemad. Ühised asjad otsustati sugukonna üldisel koosolekul. Sugukond kaitses oma liikmeid. Kui võõras tappis sugukonna liikme, siis sugulased tasusid kätte tapetu eest. Üksikute sugukondade vahel tekkisid sageli sõjad põldude, karjamaade, metsade ja kalastamiskohtade pärast.

Mitu naabersugukonda moodustasid suguharu. Suguharus oli mitu tuhat inimest. Kõik ühe suguharu liikmed

kõnelesid ühte ja sama keelt, neil olid ühised kombed. Suguharul oli valitav juht.

Palju sajandeid inimesed elasid sugukondade ja suguharudena. Aegamööda hakkasid sugukonnad jagunema perekondadeks. Suuremad ja tugevamad perekonnad hakkasid veidihaaval enda kätte võtma maid, osa karjast, soetasid oma majapidamisi ega jaganud enam oma saaki teistega. Nad võtsid ka vange ja sundisid neid oma töid tegema. Nii tekkis suguharus ebavõrdsus. Tööriistade ja hangitavate saaduste ühisomanduse asemel tekkis eraomandus. Ühtedel sugukonnaliikmetel oli varandust rohkem kui teistel. Tekkisid rikkad ja vaesed.

Rikkad ja sõjakate ning tugevate suguharude sõjajuhid tungisid naabrite kallale, võtsid inimesi vangi ja tegid neist õiguseta orjad. Suguharude juhid ja rikkad said rohkem orje kui teised sõjamehed.

Need, kellel kogunes enam orje, said veel rikkamaks. Rikkad juhid koondasid endi ümber sõjameeste salku, toitsid neid, hoolitsesid nende ülalpidamise eest ja varustasid neid relvadega. Nende salkadega juhid tegid uusi kallaletunge. Pärast selliseid kallaletunge jätsid nad röövitud saagi ja vangid endale ja oma sõjameestele.

Mitte ainult orje, vaid ka oma suguharu liikmeid sundisid juhid ja rikkad endile tööd tegema ja võtsid neilt ära osa nende saagist. Nii tekkisid suguharus kurnajad — rikkad — ja kurnatavad — kehvikud.

Riik. Väike kogu rikkaid inimesi hakkas end elatama suure hulga töötavate vaevast, rõhus ja röövis neid. Juhid sundisid orje ja oma suguharu teisi liikmeid oma sõjasalkade abil sõnakuulmisele. Nad muutusid täielikeks isandaiks oma suguharudes. Selliseid suguharude juhte nimetati vürstideks, tsaarideks, khaanideks. Et hoida rahvast sõnakuulmises, vürstid, khaanid ja tsaarid suurendasid

oma sõjasalku, asutasid oma kohtud ja seadsid sisse mitmesugused karistused.

Ei rahuldutud ainult oma suguharu valitsemisega, vaid alistati ka nõrgemad naabersuguharud. Nii tekkisid riigid.

Vanimad riigid meie maal.

Esimesed riigid Taga-Kaukaasias ja Kesk-Aasias. Kõige vanemad riigid meie maal tekkisid Taga-Kaukaasia lõunaosas. See oli umbes 3000 aastat tagasi. Taga-Kaukaasia esimene riik oli Urartu Ararati piirkonnas Vani järve juures. Selle valitsejad võimutsesid gruusia suguharude üle. Neil oli palju orje, kes ehitasid neile losse, kaevasid kanaleid kuninga põldude ja aedade niisutamiseks.

See oli praeguse Gruusia esivanemate riik.

Urartu kuningad pidasid alalisi sõdu naaberriikidega. Sõjad olid väga metsikud. See selgub kirjast, mis orjad on ühe Urartu kuninga käsul kaljusse raiunud:

„Kuuskümmend neli tuhat inimest osalt surmasin, osalt viisin ära elusalt.“

Niisamasugused riigid olid ka Kesk-Aasias. Need olid praeguste uzbekkide, tadžikkide ja turkmeenide esivanemate riigid. Nende valitsejad sõdisid samuti alatasa oma naabritega.

Vanimais Taga-Kaukaasia ja Kesk-Aasia riikides oli palju linnu. Kaitseks vaenlaste vastu ehitati linnade ümber kõrged kivimüürid. Osavad meistrid ja orjad ehitasid rikastele maju, laoruume kaupadele ja hooneid äridele. Linnades elas palju käsitöölisi, toimus elav kaubandus.

Linnade elanikud leiutasid tähestiku ja õppisid lugema ning kirjutama. Nii oli Gruusias enam kui 2000 aastat tagasi leiutatud tähestik. Linnades ilmusid esimesed õpetlased, hakkasid arenema teadused ja kunst.

Vanal ajal Siberis ja Ida-Euroopas elanud rahvad. Lõuna-Siberis ja Musta mere ääres elasid ammust ajast rohkearvulised rändkarjapidajate suguharud. Oma kuningate juhtimisel nad rändasid steppides ühest paigast teise suurte looma- ja hobusekarjadega, otsides paremaid rohumaid. Umbes 2500 aastat tagasi tõusid neist suguharudest eriti võimukaiks rändavad sküüdid. Sküütide kuningate võimu all oli palju rändlikke ja paiklikke põlluharijaid suguharusid ja orje.

Ori raudus.

Enam kui 2500 aastat tagasi saabus Musta mere põhjakallastele laevadel ümberasujaid Kreekast. Kreeklased ehitasid siia mõned linnad ja alustasid laiaulatuslikku kaubandust sküütidega. Nad ostsid sküütidelt kariloomi, vilja, kalu ja saatsid üle mere Kreekasse. Aegade jooksul kreeka linnad laienesid ja ühinesid terviklikuks riigiks.

Rikkad kreeka valitsejad ja kaupmehed ise ei töötanud. Kõiki nende töid tegid orjad, enamasti vangivõetud sküüdid. 2000 aastat tagasi sküüdid-orjad korraldasid ülestõusu oma rõhujate vastu ori Savmaki juhtimisel ja võtsid võimu endi kätte. Kuid orjade ülestõus suruti maha kreeka vägede poolt, kes saabusid mere tagant.

Meie ajaarvamise IV sajandil tungisid kreeka linnade peale rändavate hunnide tugevad salgad ja purustasid need. Hunnide julm valitseja Attila tuli V sajandil Musta mere äärsetest steppidest, läks sõjakäiguga Lääne-Euroopa rahvaste peale ja võitis paljusid. Kuid pärast Attila surma lagunes tema riik Aasiast tulnud teiste rändrah-

vaste surve all. VI sajandil tekkis hunnide valduste asemel Volga kaldail rändavate kasaaride ja Volga keskjooksul — bulgaaride riik.

Palju aastaid sõdisid kasaaride ja bulgaaridega nende naabruses asuvad slaavlaste suguharud.

Slaavlased.

Slaavlased ja nende naabrid. Viisteist sajandit tagasi asusid slaavi suguharud Läänemere rannikuil, Dnepri ja Doonau kallastel, Oka ja Volga ülemjooksul. Ida-Euroopas elavaist slaavlasist kujunes hiljem kolm suurt rahvast: venelased, ukrainlased ja valgevenelased.

Idas olid nende naabreiks volgaäärsed suguharud — praeguste m a r i, m o r d v a ja teiste rahvaste esivanemad, ja kaugemal — bulgaaride ja kasaaride riigid. Lõunas slaavlased pidasid sõdu Musta mere ääres asuvate steppide rändrahvastega. Sõdu pidasid nad ka rikka ning tolle aja kohta kultuurse Bütsantsi riigiga (seal, kus praegu on Türgimaa). Kreeka meistrid ehitasid suurepäraseid hooneid, losse ja kirikuid. Kreeklasil oli kirjanikke, muusikamehi ja kunstnikke. Nad mõistsid toota ilusaid siidriideid, sööginõusid ning esemeid kullast ja hõbedast.

Bütsantsis oli palju hästirelvastatud sõdureid. Kuid vahvad ning mehised slaavlased, sellest hoolimata, et olid maha jäänud, võitsid sageli kreeklaste sõjaväge. IX sajandi keskel nad võitlesid edukalt kreeklastega ja ründasid isegi Bütsantsi pealinna Tsargradi.

Läänes tuli slaavlasil sõdida germaani suguharudega ja varjaagidega.

Slaavlaste elatusviisid. Muistsete slaavlaste elatusviis oli küttimine ja metsmesilaste mee kogumine. Hiljem sai nende peamiseks elatusviisiks põlluharimine. Slaavlased

tegid alet ja külvasid vilja tuhaga segunenud mulda. Sel viisil saadi head saaki, kuid 3—4 aasta pärast oli maa välja kurnatud ja tuli teha uut alet. Stepimaadel tehti muld kohedaks kõblastega ja külvati siis seeme maha, kuid ka sel viisil maa lõpetas saagi andmise 4—5 aasta pärast. Tuli maha jätta vanad põllud ja üles harida uusi. Selline põllutöö puudulike riistadega ei olnud jõukohane ühele perekonnale. Seepärast töötati ühiselt, kogu sugukonnaga. Kui ilmusid raudotstega sahad, siis hakati adra ette rakendama hobust. Karja sõnnik läks väetamiseks. Väikeselt põllutükilt, mille üksik perekond suutis üles harida, sai ülalpidamist mitu aastat järjestikku. Seega hakkas kaduma tarvidus maad ühiselt harida. Ülesharitud ja väetatud põldu hakati pidama üksiku perekonna eraomandiks. Sugukonna ja suguharu vanemad haarasid suured maaalad endi kätte ja sundisid oma orje neid harima. Samadel põldudel töötasid vabad, kuid vaesunud mitmesuguste sugukondade liikmed. Atrade ja hobuste omanikud andsid atra ja hobust tarvitada, võttes selle eest osa saagist, millest nad rikastusid. Endine võrdsus kadus, sugukonna liikmete hulgas tekkisid kurnajad ja kurnatavad, rikkad maaomanikud ja vaesed töötegijad. IX sajandil olid slaavlaste keskel juba b o j a a r i d, maaomanikud ja rikkad, samuti v ü r s t i d — suguharude valitsejad. Vürstid ja bojaarid kauplesid kreeklastega ja teiste naabritega, müües vilja, mett ja vaha, kuid kõige enam kaubeldi orjadega, keda vürsti või bojaari d r u ž i i n a d olid vangi võtnud. Kaubavahetus toimus kindlustatud paikades, kaubateede, enamasti suurte jõgede ääres. IX sajandiks oli slaavlasil mitu linna. Tähtsamad neist olid Kiiev ja Novgorod.

II. Kiievi riik.

Kiievi vürstiriigi tekkimine.

Varjaagide vallutused. IX sajandil vallutati põhjaslaavlased varjaagide röövsalkade poolt, kes tulid Läänemere tagant. Varjaagide pealik asus Novgorodi, ja siit tema družiina tegi kallaletunge naabersuguharudele, röövides neilt karusnahku, mett ja vaha ning viies vangi inimesi. Röövitud saagi ja vangid vedasid varjaagid kreeklastele müügiks. Selleks tuli sõita lootsikuil mööda jõgesid ja järvi, vahel ka lootsikuid mööda maad lohistada kuni Dneprini. Dnepril takistasid sõitu kärestikud, s. o. suured kivid, mis sulustasid jõe. Siin jällegi tuli kaubad lossida ja lootsikud ühes kaupadega maad mööda edasi tassida. Ümbruskonnas rändavad sõjakad petšeneegid kasutasid seda ja tungisid siin sageli möödasõitvate kaupmeeste kallale. Dneprist jõuti Musta merre, kus kalda läheduses sõites saabuti Bütsantsi. Seda teed nimetati „tee varjaagide juurest kreeklasteni".

Novgorodi ümbruses elavad slaavlased sageli tõusid üles varjaagide vastu ja kihutasid nad mõnikord mere taha. Kuid mitte kauaks. Varjaagid tulid tagasi tugevama sõjaväega ja kindlustasid taas oma võimu slaavlaste üle.

Vürstid Rjurik ja Oleg. IX sajandi lõpul, nagu jutustavad vanad üleskirjutused, oli Novgorodis varjaagisoost vürst Rjurik. Alistatud slaavlased maksid talle maksu. Pärast Rjuriku surma sai vürstiks sõjakas Oleg. Ta ei jäänud püsima Novgorodi, vaid sõitis Dneprit mööda alla kuni Kiievini, vallutas selle ja tegi oma pealinnaks.

X sajandi algusest peale slaavlaste Kiievi vürstiriiki nimetatakse K i i e v i V e n e k s.

Vürst Oleg.

Oleg koondas oma võimu alla paljud slaavi suguharud ja pani neile peale rasked maksud. Osa slaavi vürste hävitati, osa alistus Olegile ja hakkas temaga koos röövima slaavlasist elanikkonda. Võitjad varjaagid segunesid varsti slaavlastega ja omandasid nende keele.

Vürst Oleg avaldas energilist tegevust. Tema ajal kindlustati Kiievit tugevasti. Riigi piiridele püstitati valvekindlustused kaitseks rändrahvaste vastu. Vanade pärimuste järgi läks Oleg suure sõjaväega, osalt lootsikuil, osalt ratsa, sõjaretkele Bütsantsi vastu. Ta rüüstas Tsargradi ümbrust ja hakkas linna piirama. Kreeka keiser (nii nimetati kreeklaste peavalitsejat) andis Olegile suure lunatasu: palju kulda, kalleid riideid, veini ja orje. 911. aastal kreeklased sõlmisid Olegiga kaubalepingu.

Oleg kindlustas tugevasti Kiievi Venet. Ta koondas oma valitsuse alla eraldatud slaavi suguharud ja vürstkonnad. Kiievi Venet hakati arvestama nii Bütsantsis kui ka lääne naaberriikides.

Vürst Igor. Pärast Olegi surma sai vürstiks Rjuriku poeg Igor. Tema ajal Kiievi Vene laiendamine jätkus. Igor pidas palju sõdu nagu Olegki. Tema ajal toimusid sõjakäigud Kaukaasiasse ja Bütsantsi. Kreeklased andsid Igorile suure ja hinnalise lunamaksu. Kokkuleppel kreeklastega ta kohustus kaitsma Bütsantsi rändrahvaste pealetungide vastu.

Igal sügisel kogus Igor elanikkonnalt maksu — käis „rahvast mööda“, mille järgi seda maksu kogumist nimetatigi „poljudjeks“. Vürsti ja družiina tulekuks panid külaelanikud valmis karusnahad, mee, vaha, vilja. Poljudje oli elanikkonnale raskeks kohustuseks.

Kord vürst Igor kogus makse slaavlaste suguharult drevljanidelt, kes elutsesid Dnepri paremal kaldal. Drevljanid andsid talle kõik, mis ta nõudis. Igor lahkus, kuid talle paistis kogutust vähe olevat. Ta ilmus tagasi ja nõu-

dis maksu teiskordselt. Drevljanid ütlesid: „Kui hunt harjub karja käima, siis ta murrab kogu karja. Tapame ta.“ Nad purustasid vürsti družiina, tema enese aga sidusid jalgupidi maapinna ligi painutatud puude latvade külge, ja kui nad puud lahti lasksid, rebisid need vürsti tükkideks.

Vürstinna Olga ja vürst Svjatoslav.

Vürstinna Olga. Pärast Igori surma hakkas valitsema ta naine Olga. Ta maksis drevljanidele oma mehe surma eest kurjalt kätte. Olga družiina piiras drevljanide pealinna ümber. Terve aasta ta seisis oma sõjaväega linna seinte ees, kuid ei suutnud linna vallutada. Siis ta, nagu räägib rahvajutt, võttis appi kavaluse. Ta nõudis drevljanidelt üsna kerget maksu — kolm tuvi ja kolm varblast igast majast. Drevljanid olid sellise maksuga nõus. Olga käsul seoti tuvide ja varblaste jalgade külge tõrvaga immutatud takutuustid, mis süüdati põlema, ja linnud lasti lendu. Tuvid ja varblased lendasid linna, igaüks oma pessa, ja kohe algas kogu linnas tulikahju. Olga sõjavägi tormas põlevasse linna ja tappis hulga linna kaitsjaid. Olga määras drevljanidele raske maksu. Kuid varsti pärast seda ta kinnitas kõigile suguharudele kindlad maksumäärad ning seega korrapärastas maksukogumise. Vürstinna Olga käis Bütsantsis kreeklastelt riigivalitsemist õppimas ning tutvus seal kreeka usundiga.

Slaavlastel oli sel ajal veel endine usund. Nad ei mõistnud loodusnähtusi ning kartsid neid. Torm hävitas nende elamud. Äikesest süttisid majad ja puud. Päike kõrvetas külvid. Inimesed pidasid jumalateks päikest, tuult ja äikest. Nad valmistasid puust ja kivist nende kujud ning tõid neile ohvriks loomi, mõnikord ka lapsi ja vange. Sel

teel nad tahtsid lepitada omaendi väljamõeldud julmi jumalaid.

Olgale meeldis väga, kuidas kreeka papid kõikjal jutlustasid, et tsaarivõim on püha. Olga nägi, et kreeka usk on ülihea vahend selleks, et tugevdada vürsti võimu ja liita killustatud slaavlaste suguharud üheks riigiks.

Seepärast ta ise võttis vastu kreeka usu — ristiusu — ja manitses seda tegema ka oma poega Svjatoslavi. Aga

Vürst oma družiinaga.

Svjatoslav keeldus. Tema arvas, et slaavlasi ühendada ja tugevat riiki luua saab ainult relva abil.

Vürst Svjatoslav. Pärast Olgat sai Kiievi vürstiks Svjatoslav. Ta veetis kogu oma elu sõjaretkedel. Sõjakäikudel ta magas maa peal lõkketule juures lahtise taeva all, mahalaotatud vaibal, sadul pea all. Sõi Svjatoslav, mis kätte juhtus — sütel küpsetatud hobuseliha, metsloomaliha. Väljendades kartmatust, hoiatas ta vaenlasi oma pealetungist ja saatis teate: „Tulen teie peale.“

Svjatoslav alistas paljud suguharud Oka jõe piirkonnis, riisus paljaks bulgaaride linnad Volga ääres, võitis tšerkessid Kubanimaal ning purustas kasaaride riigi. Sest ajast alates lakkas üldse olemast kasaaride riik. Kiievi vürstiriik aga kindlustus ja tugevnes. Kiievi vürsti võimu all oli nüüd kogu Musta mere rannik.

Pärast Svjatoslav alustas sõda bulgaarlastega, kes asusid Doonau aladel. Ta vallutas neilt hulga linnu ja kavatses oma pealinna Kiievit Doonau äärde tuua. Kaval Bütsantsi keiser, kartes sellist tugevat ning sõjakat naabrit nagu Svjatoslav, juhtis Kiievi kallale rändrahva petšeneegid, kes asusid tol ajal Musta mere äärseis steppides. Sel ajal kui Svjatoslav tõrjus Kiievi juurest petšeneege, leppisid bulgaarlased kreeklastega kokku ühiseks võitluseks Svjatoslavi vastu. Uues sõjas bulgaarlaste ja kreeklastega Svjatoslav kaotas. Tagasiteel Kiievisse ta sattus Dnepri kärestiku piirkonnas varitsevatele petšeneegidele ja ta sõjavägi purustati. Võitluses langes ka Svjatoslav ise. Petšeneegide vürst valmistas ta kolbast karika ja jõi sellest pidustustel.

Kiievi vürstid panevad maksma uue usu ja seadused.

Vürst Vladimiri sõjaretked. Svjatoslavi poeg Vladimir, omandanud Kiievi vürstiriigi pärast pikka heitlust oma vendadega, asus oma isa eeskujul sõjaretkele tõrksate alamate vastu. Ta rahustas ülestõusnud slaavi suguharud põhjas ja riisus paljaks bulgaaride linnad Volgamail. Pärast seda siirdus Vladimir oma družiinaga Poolasse ja vallutas mitu linna. Vladimir alistas slaavlaste Polotski vürstiriigi ja mõningate leedu suguharude maad, kes olid slaavlaste naabrid läänes, Balti mere ääres. Nõnda

tugevnes ning kindlustus Kiievi vürstiriik Vladimiri ajal. Bütsants hakkas teda veel enam arvestama. Vladimir aitas Bütsantsil lämmatada Kreeka sõjaväe vastuhaku. Selle abi eest andis Bütsantsi keiser talle oma õe naiseks. Vladimir otsustas ristiusu vastu võtta. Tema arvas, et kreeka usku siirdumine ja sugulus Bütsantsi keisriga kindlustavad tema vürstlikku võimu.

Ristiusu maksmapanek. 988. aastal Vladimir purustas kõik slaavlaste endiste paganlike jumalate kujud Kiievis. Kiievlased aeti vette, Dneprisse. Bütsantsist kohale toodud kreeka papid lugesid vees seisvale rahvale oma palveid. Seda nimetati ristimiseks.

Rahvas tõstis korduvalt mässu uue usu vastu, kuid kõik need mässud lämmatati vürsti družiina poolt.

Ristiusk oli omal ajal, võrreldes paganlusega, samm edasi Venemaa arengus. Koos ristiusuga levisid slaavlaste hulgas kreeka kultuur ja haridus. Bütsantsi meistrid õpetasid slaavlasi maju ja kirikuid ehitama ja kaunistama. Õpetatud kreeka mungad olid loonud slaavi tähestiku. Seda hakatigi tarvitama Kiievi riigis. Vürst andis kreeka pappidele ja munkadele raha ja maad. Mungad kirjutasid slaavi keeles vaimulikke raamatuid, tõlkides neid kreeka keelest. Samuti märkisid nad üles kõik tähtsamad sündmused. Seesuguseid ülestähendusi tehti aastast aastasse ja neid nimetati ajaraamatuiks (letopis). Neist ajaraamatuist võib leida palju andmeid idaslaavlaste ja naabermaade ajaloo kohta. Sellest ajast pajatavad meile ka rahvalaulud ja lugulaulud — b õ l i i n a d. Neis leiame hulga jutustusi slaavi vägimeeste uljusest ja nende võitlusest Kiievi riigi kallale kippunud rändrahvastega.

Vürst Jaroslav Tark. Pärast Vladimiri surma sai Kiievi vürstiks Jaroslav, keda nimetati Targaks.

Jaroslavi ajal koostati esimene Kiievi riigi seaduste kogu — „Vene õigus“. „Vene õiguses“ on antud reeglid,

kuidas kaitsta orjapidajate, maaomanike ja kaupmeeste õigusi.

Rahva ürgjõulised ülestõusud Kiievi vürstiriigis.

Kuidas vürstid ja bojaarid valitsesid Kiievi vürstiriiki. Kiievi vürstil oli suur družiina — sõjavägi, mis koosnes bojaaridest ja teenijaist. Vürsti sugulased ja bojaarid valitsesid linnade ja maade üle vürsti ülesandel. Mõnel bojaaridest oli suur hulk maad ja nad võistlesid rikkuse poolest vürstidega.

Vürst, tema sõjavägi, bojaarid, papid ja mungad — kõik nad elasid orjade ja vabade talupoegade — smerdide — töö arvel. Vabadel talupoegadel oli vähe maad, nad omasid väikest majapidamist ja olid vabad, s. o. nad polnud pärisorjuses. Esimeste Kiievi vürstide ajal nad maksid neile ainult maksu, mille kogumiseks vürstid käisidki „rahvast mööda".

Kiievis ja teistes linnades elutsesid käsitöölised, kaupmehed ja linnakehvikud. Kaupmehed kauplesid talupoegade ja käsitöölistega, muretsesid kaupu vürstidele, bojaaridele ja nende sõjaväele. Kaupmehed hoidsid käsitöölisi endist sõltuvuses. Suurkaupmehed kauplesid teiste maadega.

Vabad käsitöölised ehitasid maju, kirikuid, sildu, õmblesid riideid, valmistasid nõusid ja relvi. Nad töötlesid sulatusahjudes maaki ja tootsid rauda. Linnades ja külades töötasid sepad.

Linnade elanike omavalitsus teostus linnaelanike üldise koosoleku — vetše — kaudu. Vetše valis rikaste ning tähtsate inimeste hulgast linna ülemuskonna. Vetše nõusolekuta ei saanud vürst koguda sõjaväge ega sõda alustada. Seepärast ta pidi paljus kuulma vetše sõna. Vürstid püüdsid võimu linnade üle endi kätesse kiskuda ja

tarvitasid külades karistamatult vägivalda vabade talupoegade kallal.

Vürstid ja bojaarid pärisorjastasid vabu talupoegi. XI sajandil suurendasid vürstid ja bojaarid tugevasti rahva rõhumist. Nad andsid rahvale oma seadused, mõistsid kohut ja karistasid süüdlasi. Nii Jaroslav Targa ajal võeti bojaari tapmise eest süüdlaselt 80 grivnat (ehk 16 kg hõbedat), kuid vabatalupoja tapmise eest ainult 5 grivnat.

Vürstid ja bojaarid omastasid maid ja kuulutasid need oma valdusteks. Vägivaldselt äravõetud maal elutsevaid vabu talupoegi sunniti töötama vürsti ja bojaari põldudel, sildu ja kindlustusi ehitama. Järk-järgult vabad talupojad muudeti sõltuvaiks, s. o. pärisorjadeks. Talupojad vastasid neile uutele korraldustele uute ülestõusudega vürstide ja bojaaride vastu.

Ürgjõulised ülestõusud vürstide ja bojaaride vastu linnades. XI ja XII sajandil oli Kiievis, Novgorodis ja teistes linnades palju ülestõuse. Vürstid ja bojaarid oma družiinadega lämmatasid need ülestõusud eriliste raskusteta, sest need vastuhakud olid ürgjõulised, teadvusetud. 1113. aastal tõusis Kiievis rõhutud linnarahvas vürstivalitsuse, kaupmeeste-liigkasuvõtjate ja rikka Kiievi Koopakloostri vastu. Linnarahvast toetasid vabad talupojad. Siis kohkunud bojaarid ja kaupmehed ruttasid kutsuma endile vürstiks V l a d i m i r M o n o m a h h i. Vladimir lämmatas selle ülestõusu. Kartes uusi ülestõuse ta mõnevõrra kergendas võlgade maksmist liigkasuvõtjaile ja teostas väiksemaid parandusi osa talupoegkonna seisundis.

Vladimir Monomahh oli hästi tuntud Bütsantsis ja Euroopas. Tolle aja kohta ta oli haritud inimene. Ta ema oli Bütsantsi keisri tütar, õde — abielus Saksa keisriga. Ta ise oli abielus Inglise kuninga tütrega. Vladimir Monomahh oli viimne tugev Kiievi vürst.

Novgorodimaa.

Kiievi vürstiriigi killunemine. XII sajandil jagunes Kiievi vürstiriik Vladimir Monomahhi poegade, pojapoegade ja sugulaste vahel. Nende vahel käisid vahetpidamata sõjad vürstiriikide ja linnade pärast. Neis sõdades vürstid riisusid halastamatult vabu talupoegi ja linlasi, sundides neid oma sõjaretkedest osa võtma. Vürstid omavahel õiendasid arveid julmalt. Võidetuil nad torkasid silmad peast, suretasid neid vanglais näljaga. Üksikud vürstid rikastusid ja muutusid sõltumatuks peamisest suurvürstist Kiievis. Nõnda rikastusid ja tugevnesid XII sajandil Kiievist lääne pool Galiitsia-Volõõnia vürstiriik, põhja pool Suzdali-Rostovi riik ja Novgorodimaa. Kiievi maa-ala laostus rändrahva polovetside pealetungide tõttu lõunast. Võitlusest nendega XII sajandi lõpul on meie ajani säilinud muistne kunstiteos „Jutustus Igori polgust".

Veel rohkem vaesus Kiievi maa-ala vürstide ja bojaaride röövimisest-riisumisest. Talupojad ei suutnud taluda nende vägivalda ja siirdusid Dneprilt kuhugi kaugemale — Oka ja Volga jõgede piirkonda. Algas ka Kiievi kaubanduse langus. Kaupmehed hakkasid Euroopast Aasiasse sõitma teisi teid kaudu, möödudes Kiievist. Kiiev hakkas minetama pealinna tähtsust. XIII sajandi alguseks Kiiev oli tühjenenud. Esimesele kohale välismaaga kauplemises tõusis Novgorod.

Novgorodimaa valitsus. Novgorod asetses teel Läänemere juurde, mille kallastel olid rikkad Saksa ja Rootsi linnad. Novgorodi kaupmehed ja bojaarid arendasid tähelepandavat kaubandust oma naabritega — sakslaste ja rootslastega. Nad said neilt riideid, relvi ja muid tooteid, mida nad ise ei osanud valmistada, ja vastu müüsid neile karusnahku ja põllundussaadusi. Et saada välismaise

kaubanduse jaoks karusnahku, vallutasid Novgorodi bojaarid ja kaupmehed maid põhjas ja idas ja sundisid kohalikku jahindusest elatuvat rahvastikku oma jahisaaki neile andma. Novgorodist sai sel kombel väga suure maa-ala pealinn. Novgorodis oli mitu tuhat maja. Samal ajal kui Kiievi tähtsus langes, rikastusid Novgorodi bojaarid ja kaupmehed alistatud rahvaste riisumisest ja kauplemisest välismaalastega.

Kogu Novgorodimaa valitsusasju ajasid bojaarid, rikkad kaupmehed ja papid. Nemad kutsusid novgorodlasi üldkoosolekule — vetšele, kuid küsimused otsustati nõnda, kuidas soovisid rikkad ning võimsad bojaarid. Vetšel valitav Novgorodi linnaülem — possadnik — oli alati suurte bojaaride hulgast. Novgorodi vürsti õigused olid piiratud. See kord määrati lõplikult pärast suurt ülestõusu Novgorodis **1136.** aastal. Siis tõusis bojaaride ja kaupmeeste vastu kogu Novgorodi rahvas. Vürst ja bojaarid põgenesid Novgorodist. Novgorodlased võtsid vürstilt ja ta družiinalt maad ja õiguse maa omandamiseks. Vürsti juures pidi alati olema vetše poolt valitav possadnik. Ilma possadniku nõusolekuta vürst ei võinud alustada sõda, kohut mõista, tagandada ja määrata ametnikke. Seda rahva võidu vilja vürsti üle kasutasid needsamad kõikvõimsad Novgorodi bojaarid. Nende võimutsemise vastu tõusid korduvalt Novgorodi elanikud, ümberkaudsete külade vabad talupojad ja alistatud suguharud. 1209. aastal ülestõusnud novgorodlased süüdistasid bojaare üle jõu käivate maksude nõudmises ja vabade talupoegade rõhumises. Paljude bojaaride ja kaupmeeste majad riisuti paljaks, paljud rõhujatest pagendati Novgorodimaalt. Kuid ürgjõulisest mässust kaugemale need ülestõusud ei läinud. Rahvas ei suutnud murda bojaaride ja kaupmeeste võimu, sest ta polnud teadlik ega organiseeritud.

Novgorodlaste võitlus rootslaste ja sakslastega. XIII sajandi alguses teostasid Novgorodimaale pealetungi rootslased. Oma kallaletungidele lähtusid nad Läänemere ja Neeva jõe äärest, kus praegu asetseb Leningrad. Novgorodlased purustasid rootslaste väed Neeva jõel. Rootslaste võitja vürst Aleksander, kes juhtis novgorodlasi, nimetati selle võidu eest Nevskiks.

1242. aastal püüdsid Novgorodi maad vallutada ka sakslased-rüütlid. Nad ilmusid XII sajandil Läänemere kallastele. Sakslased ehitasid siin oma kindlusi ja linnu. Nad sundisid elanikele peale oma usku, hävitasid nende vabaduse, muutsid nad pärisorjadeks.

Sakslased-rüütlid tungisid tugeva sõjaväega Novgorodi aladele, rüüstasid linnu ja ähvardasid rüüstata ka Novgorodi. Vürst Aleksander Nevski kogus oma sõjaväe ja lõi sakslastega otsustava lahingu Peipsi jääl. Võitlus oli väga visa — jää värvus verest punaseks. Selles J ä ä l a h i n g u s sakslased ei pidanud vastu vahvate Novgorodi sõdurite pealetungile ja põgenesid. Aleksander Nevski jälitas vaenlast kuni oma maade piirini. Sel kombel novgorodlased tõrjusid vaenlase lõplikult tagasi ning kaitsesid oma maad sakslaste-rüütlite vastu.

Suzdali Vene.

Rostovi-Suzdalimaa. Juba kaugetest aegadest saadik elasid Volga ja Oka jõgede vahel mordvalased, merjalased, vepslased ja teised suguharud. Siin elasid ka slaavlased. X sajandiks olid sel maal ka juba slaavlaste linnad Rostov ja Suzdal.

Rändrahvaste poolt rüüstatud Kiievi vürstiriigi lõunapoolsetest osadest tulid siia slaavlased-põldurid, kes põgenesid vürstide ja bojaaride vägivalla eest. Kuid ka siin

haarasid vürstid ja bojaarid maad endi kätte ja panid rahva endi heaks töötama.

Esiotsa ei tõmmanud Rostovi-Suzdalimaa endale Kiievi riigi vürstide suuremat tähelepanu. Kuid asi muutus XII sajandil, kui see kauge piirimaa asustus. Vladimir Monomahhi poeg Jüri Dolgoruki tuli Kiievist tugeva družiinaga siia ja kindlustas siin oma võimu, alistades endale üksikute bojaaride ja pisivürstide valdused. Tema poolt alistatud valduste hulgas oli ka asula Moskva.

Veel tugevamini kindlustus Rostovi-Suzdali Venes Jüri Dolgoruki poeg Andrei Bogoljubski. Tema sõdis Novgorodiga, bulgaaridega Volgamail ja mordva suguharudega. Seejärel ta vallutas Kiievi ja sai peaaegu kogu Kiievi riigi määratute valduste suurvürstiks.

Vladimiri-Suzdali vürstiriik. Oma pealinnaks tegi Andrei Bogoljubski Vladimiri linna Kljazma jõel. Sest ajast alates hakati tema riiki nimetada Vladimiri-Suzdali vürstiriigiks. Andrei Bogoljubski püüdis alistada oma võimule kõiki kohalikke vürste ja bojaare.

Andrei Bogoljubski isevalitsusega rahulolematud bojaarid moodustasid vandenõu ja tapsid vürsti. Andrei Bogoljubski asemel sai vürstiks Vsevolod. Ta võttis tõrkuvailt bojaaridelt nende külad ja maad ja karistas rängalt neid, kes püüdsid endid iseseisvaiks vürstideks kuulutada.

Vsevolod korraldas mitu sõjaretke Novgorodi vastu. Valitavaile ametikohtadele Novgorodis õnnestus tal lasta valida enda poolehoidjaid.

Vsevolod laiendas oma võimu ka Kiievile. Ta sõdis bulgaaride ja mordvalastega Volgal. Tema poeg Jüri asutas Nižni-Novgorodi linna (praegune Gorki). Kuid Vsevolodil ei õnnestunud luua kindlat võimu teiste väiksemate vürstide ja bojaaride üle. Pärast tema surma Vladimiri-Suzdali vürstiriik pudenes uuesti väikesteks valdusteks.

Iga vürst ja bojaar püüdis elada omaette ega alistunud suurvürstile. Killunenud väikesed vürstiriigid olid omavahel vaenus.

Ühtset, tugevat riiki ei olnud. Iga rikas maaomanik püüdis hankida endale võimalikult rohkem maid ja võimu. Vürstid sõdisid üksteisega vahetpidamata. Kestvad sõjaretked laostasid talupoegkonna. Kui XIII sajandil Vene vürstiriikidele kallale tungisid maadevallutajad mongolid, ei leidnud nad siin tõelist ühendatud vastupanu. Vladimiri-Suzdalimaa oli killunenud väikesteks osadeks ega suutnud säilitada oma sõltumatust.

III. Ida-Euroopa mongoli vallutajate võimu all.

Mongolid-vallutajad ja tatari-mongoli ike.

Mongolid XII sajandil. Mongolid olid karjakasvatajarändrahvas. Nad elasid seal, kus praegu asetseb Mongoolia rahvavabariik.

XII sajandil mongolid jagunesid suurteks sõjakateks suguharudeks khaanidega eesotsas. Khaanidel oli palju veiseid ja karjamaid. Khaanidele alluvad suguharud maksid neile maksu. Khaanid sõdisid üksteisega ja oma naabritega maksude ja karjamaade pärast.

Batu-khaan.

XIII sajandi alguses tõusis teiste mongoli khaanide hulgast esile andekas väejuht Tšingis-khaan. Ta kogus endale mitmesugustest suguharudest määratu suure sõjaväe ja alistas idapoolsed türgi-mongoli rahvad.

Nagu tormi-iil tormas Tšingis-khaani ratsavägi vaenlaste kallale. Puust kindluste seinad põletas Tšingis-khaan savist granaatidega, mis olid täidetud naftaga. Kivimüürid lõhkus ta suurte masinate abil. Miski ei suutnud ta pealetungi peatada.

Tšingis-khaan vallutab Kesk-Aasia ja Kaukaasia. Alistanud Põhja-Hiina, liikus Tšingis-khaan oma vägedega

Kesk-Aasiasse ja vallutas selle. Kesk-Aasiast, piki Kaspia mere lõunakallast, tungis Tšingis-khaani sõjavägi Kaukaasiasse ja vallutas Armeenia ja Gruusia. Gruusias leidsid mongolid tugevat vastupanu. Gruusia oli tol ajal vägevam riik kui Armeenia. Grusiinlased võitlesid vahvasti, kuid mongolid purustasid nende väe ja panid Gruusiale ja Armeeniale raske maksu peale. Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia rahvad jäid sadadeks aastateks mongolite võimu alla.

Batu-khaan ja Vene vürstiriikide vallutamine. Alistanud kõik Kaukaasia rahvad, purustas mongolite armee 1224. aastal Kalka jõel slaavlaste vürstide ja polovetside ühendatud väed. Rikkaliku saagiga tõmbusid mongolid Aasiasse tagasi.

Kaheteistkümne aasta pärast ilmusid mongolid uuesti Volgamaadele. Nende eesotsas seisis nüüd Batu-khaan — surnud Tšingis-khaani pojapoeg. Seekord mongolid tungisid venelaste kallale ida poolt. Batu-khaan hävitas Volga bulgaaride riigi ja alistas mordvalased, seejärel purustas üksikult Vene vürstide sõjaväed, vallutas 1240. aastal Kiievi ja siirdus edasi Lääne-Euroopa kallale. Leidnud tšehhidelt vastupanu, Batu-khaan pöördus tagasi ja asutas Volga alamjooksul oma riigi—Kuld-hordi, pealinnaga Sarai. See oli rikas linn kivilosside, aedade ja rahapajaga. Kuld-hordi khaan hakkas valitsema vallutatud maid. Vürstid jäid oma kohtadele, kuid olid allutatud khaanile.

Tatarlased-mongolid kogusid rahvalt khaanile maksu. Maksu kogumiseks olid linnadesse määratud khaani asemikud oma sõjaväeosadega. Maksu kogumisel ei säästetud kedagi:

„. . . kellel raha ei ole, sellelt ta lapse võtab;
kellel last ei ole, sellelt ta naise võtab;
kellel naist ei ole, selle koos peaga võtab“

(s. o. võtab vangi ja müüb orjaks). Nõnda räägib rahvalaul. Papid ja mungad ei maksnud maksu. Papid ja mungad olid khaani poolt maksust vabastatud. See-eest nad palusid kirikuis khaanivõimu eest ja sisendasid rahvale, et ta peab sellele alistuma.

Et aga tatarlaste-maksunõudjate vastu ühtsoodu puhkesid ülestõusud, siis andsid Kuld-hordi khaanid pärastpoole maksukogumise üle vene vürstidele endile. Alistanud Vene vürstiriigid, Batu-khaan laastas ka palju Ukraina ja Valge-Vene maid.

Nõnda algas tatari ike ehk, õigemini, tatari-mongoli ike.

Moskva ja esimesed Moskva vürstid.

Moskva. Künkal, kus praegu asetseb Kreml, oli XII sajandil asula Moskva. Esmakordselt mainitakse Moskvat vanades dokumentides **1147.** aastal. 1156. aastal Moskva ümbritseti puuseinaga.

Batu-khaani tatarlased-mongolid süütasid Moskva ja ta kindlustuste puuseinad. Elanikud osalt hukkusid, osalt põgenesid ümbruskonna metsadesse. Kuid aegamööda rahvas kogunes uuesti Moskva ümber ja hakkas maad harima.

XIV sajandi alguseks sai Moskva väikese vürstiriigi pealinnaks. Moskva asetses Vene vürstiriikide keskuses, mis asjaolu aitas Moskva vürstidel ühendada tema ümber teisi vürstiriike. Moskva oli ümbritsetud metsadega, mis kergendas ta võitlust vaenlastega, eriti tatarlastega. Asetsedes soodsail veeteedel, Moskva andis vürstidele võimaluse võtta kõrget tolli kõigilt kaupadelt, mida veeti Moskva jõge mööda.

Ivan Kalita. Eriti tugevnes Moskva vürst Ivani **(1328—1341)** ajal, kellele anti nimeks „Kalita“, s. o. rahakott. Kinkide ja meelitustega Kalita võitis oma käskija — Kuld-

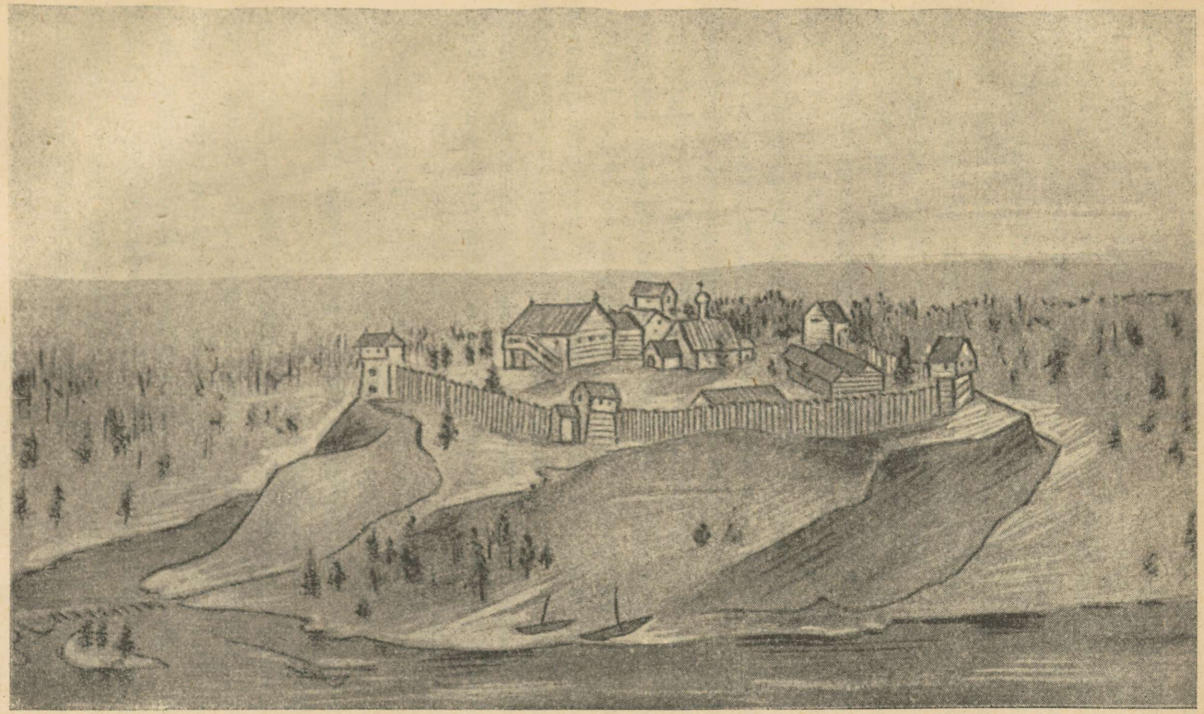

Moskva XII sajandil.

hordi khaani — poolehoiu ning sai temalt õiguse koguda khaanile maksu kõigilt Vene maadelt. Osa sellest maksust Kalita varjas enda ja oma vürstiriigi jaoks. Kogutud raha eest ta ostis külasid, valdu ja isegi terveid vürstkondi. Ivan Kalita laimas tatarlaste ees oma vürste-naabreid ja ässitas tatari khaani nende kallale. Tatarlased tapsid tema pealekaebusel vürste ja laastasid nende vürstiriike. Kalita liitis need laastatud vürstiriigid oma Moskva riigiga. Khaan tõstis Kalita vanemaks teiste Vene vürstide üle, kuulutas ta „suurvürstiks". Valitsema asumisel oli Kalital ainult 4 linna; oma lastele ta aga pärandas juba 97 küla ja linna.

Nõnda kogus Ivan Kalita igasuguste võtetega killustatud Vene vürstiriigid Moskva ümber üheks riigiks.

Kalita järeltulijad olid niisamasugused „kogujad". XIV sajandi lõpul Moskva vürstiriik muutus niivõrd tugevaks, et Kalita pojapoeg vürst Dimitri otsustas avalikult tatari ikke vastu astuda. **1380.** aastal Kulikovo *väljal* Doni ääres ta purustas tatarlaste sõjaväe, keda juhatas khaan Mamai. Kahe aasta pärast tatarlased kogusid siiski uued jõud, tungisid Moskva kallale ja vallutasid linna, sundides moskvalasi endile maksu maksma, kuid väiksemat kui varem.

Noor Moskva vürstiriik muutus siiski järjest tugevamaks. Vana vaenlane — Kuld-hord — nõrgenes. Aga Moskva riigi läänepiiridel ilmus uus tugev vaenlane — Poolaga ühinenud Leedu riik.

Leedu ja Poola — Moskva riigi vaenlased. Leedu suguharud olid slaavlaste naabrid ning elasid läänes, Balti mere ääres. XIII sajandiks leedu suguharud ühinesid ühe vürsti võimu alla ning võtsid XIII ja XIV sajandil endi valdusse Valge-Vene, osalt Ukraina ja Vene maa-alasid. Leedu muutus suureks riigiks. XIV sajandi lõpul ta nihkus juba hoopis ligidale Moskva suurvürstkonnale ja vallutas

Smolenski linna. Leedu vürst Jagailo, abielludes Poola kuningannaga, sai Poola ja Leedu kuningaks. Leedu ja Poola liitumine muutis need mõlemad riigid väga tugevaks. Nad hakkasid nüüd veel rohkem ahistama Moskva suurvürstiriiki.

Ukrainlaste, valgevenelaste ja venelaste elu oma vürstide ja bojaaride all oli väga raske. Veel raskemaks muutus nende elu Poola ja Leedu vallutajate võimu all, kes pärisorjastasid kõik talupojad.

Panid (nõnda nimetati poola mõisnikke) sundisid talupoegi vahetama oma kreeka õigeusku katoliku usu vastu, mis usku olid nad ise. Eriti tungivalt nõudsid poola panid usuvahetust Ukrainas. Linnades ei lubanud panid ukrainlastel ja valgevenelastel teotseda kaubanduse ja käsitöö alal. Kogu linnade elu juhtimise hoidsid panid endi kätes. Panid unistasid kogu Moskva vürstiriigi alistamisest. Kuid nende kallale tungisid saksa rüütlid, kes olid jäänud peatuma Läänemere kallastele. Ühel ja samal ajal sakslastega võitlemiseks ja Moskvaga sõdimiseks ei jätkunud jõudu. Alles pärast seda, kui Leedu ja Poola ühendatud jõududega purustasid sakslased, suurendasid nad kallaletunge Moskva riigile. Et Moskvast võitu saada, sõlmisid panid liidu tatarlastega.

Tamerlan ja Kuld-hordi langus.

Tamerlan. Samal ajal kui noor Moskva vürstiriik, ühinedes ühe vürsti võimu alla, kasvas ja tugevnes, vana *Tšingis*-khaani riik järjest nõrgenes. Hiina vabanes mongolite võimu alt. Mongolite riik ise aga killunes üha rohkem ja rohkem. Ainult aeg-ajalt ilmusid mongolite hulgas üksikud khaanid-maadevallutajad. Üheks sellistest maadevallutajaist oli Tamerlan.

Tamerlan sündis Kesk-Aasias 1336. aastal. Sirgunud noormeheks, asus ta jõugu ülijulgete meeste etteotsa ning andis end kord ühe, kord teise valitseja teenistusse. Esimest korda äratas ta tähelepanu rahva ülestõusu lämmatamisel Samarkandis (Kesk-Aasias). Karmilt karistanud ülestõusnuid, Tamerlan kuulutas end varsti khaaniks-valitsejaks ja tegi Samarkandi oma pealinnaks.

Tamerlan vallutas rea naaberriike. 1395. aastal ta purustas Kuld-hordi khaani Tohtamõši ja aitas seega Moskval kiiremini vabaneda tatarlaste ikkest. Moskva vürstid kasutasid Kuld-hordi nõrgenemist ja juhtisid oma jõud Leedu ja Poola vastu. XIV sajandi lõpus Tamerlan purustas Gruusia pealinna Tbilisi ja võttis Gruusia vürsti vangi.

Tamerlan oli tige ning julm. Peale ühe linna vallutamist mattis ta elusalt neli tuhat inimest. Ühe teise linna vallutamise järel käskis ta oma sõjameestel muretseda talle 70000 elaniku pead ning neist püstitada torni.

Igalt maalt, mis Tamerlan alistas, tõi ta Kesk-Aasiasse parimaid meistreid-käsitöölisi. Oma pealinna Samarkandi, mille kaunistamise eest ta väga hoolitses, tõi ta ligi 150000 seesugust meistrit. Tamerlan ehitas linnas ja väljaspool linna hulga losse. Nende seinad olid kaunistatud maalingutega, mis kujutasid ta sõjaretki. Tamerlani mošee Samarkandis üllatab veel tänapäevalgi oma suursugususe ja iluga.

Uzbekid Kesk-Aasias. Pärast Tamerlani surma 1405. aastal tema poolt vallutatud riigid muutusid järk-järgult jälle iseseisvaiks.

XV sajandil vallutasid Kesk-Aasia rändrahvas uzbekid, kes varem elasid praeguse Kazahstani maa-alal. Uzbekid kinnitusid kindlalt Kesk-Aasias. Uzbeki khaanid asuvad Horezmi ja Buhhaara riikide etteotsa.

IV. Vene rahvusriigi loomine.

Vene riigi laienemine Ivan III ajal ja tatari-mongoli ikke lõpp.

Novgorodi liidendamine ja Vene riigi vabastamine tatari khaani võimu alt. Võitluseks tatarlaste ja leedu-poola panidega püüdsid Moskva vürstid laiendada oma maa-alasid ja kindlustada oma võimu kõigi Vene maade üle. Seda saavutaski Ivan III. Ta sai suurvürstiks 1462. aastal. Kuid ta oli veel siiski Kuld-hordi, kuigi juba nõrgestatud, khaani võimu all. Ivan pettis khaani, veendes teda truu-alamlikkuses, kuid ise tasahilju püüdis koguda jõudu ja vabaneda tatarlastele alluvusest. Ivan III ühendas oma valitsuse alla Moskva naabruses asetsevad vürstiriigid — Tveri, Rjazani ja teised. Kõik need vürstiriigid olid ühe vürsti võimu alla ühendamise vastu ning sõlmisid tatarlaste ja Leeduga Moskva-vastase liidu. Kuid Ivan III saavutas selle, et Vene riik muutus tema ajal tugevaks ning ühtseks Vene rahvusriigiks. Eraldatuks jäi ainult Novgorod.

XV sajandi lõpul Ivan III üritas sõjaretke Novgorodi vastu. Novgorodi bojaarid sõlmisid Leeduga liidu. Kuid see ei päästnud neid. Ivan III purustas Novgorodi sõjaväed ning Novgorod muutus samuti ühtse Vene riigi osaks. Seks ajaks oli Kuld-hord jagunenud kolmeks khaani-riigiks: Kaasani, Astrahani ja Krimmi khaani-riik. Kuld-hordist eraldus ka Siberi riik Irtõši jõgikonnas. Moskva vürstid aina võitsid sellest Kuld-hordi lagunemisest. Nüüd polnud Kuld-hord tugevnenud Vene riigile enam hirmuäratav.

Valinud soodsa momendi, teatas Ivan III Kuld-hordi khaanile, et ta ei tunnusta enam khaani võimu Moskva üle. Siis läks khaan sõjaretkele Ivan III vastu. Vastaste sõjaväed kohtusid Ugra jõel, kuid kumbki neist ei julge-

nud astuda otsustavasse lahingusse. Nii nad seisid teineteise vastas mitu kuud. Algasid külmad. Khaanil polnud toitu ratsaväele, pealegi sai ta sel ajal teateid rahutustest Kuld-hordis — ning pöördus tagasi. Ivan III osutus sel

Välismaa kaupmehed lossivad oma kaupu Novgorodi sadamas.

kombel „võitjaks". See oli **1480.** aastal. Nõnda lõppes tatari-mongoli ike, mis oli kestnud üle kahesaja aasta.

Varsti Kuld-hord nõrgenes lõplikult ning lagunes.

Ivan III sõda Leedu ja Poolaga. 1500. aastal algas Ivan III ja Poola-Leedu kuninga vahel äge sõda. Poola-Leedu sõjaväed purustati täielikult ning nende ülemjuhataja sattus Vene vägede kätte vangi. Kuningas sõlmis

balti-saksa rüütlitega liidu. Sakslased esiotsa lõid Ivan III sõjaväge, kuid varsti asusid tema väed pealetungile, võitsid sakslasi ning rüüstasid nende maad.

Sõda lõppes vaherahuga kuueks aastaks. Ivan III-ndale jäid panidelt võidetud Vene ja Valge-Vene maad.

Ivan III ajal Vene riigi maa-ala suurenes kolm korda.

Ivan III — „kogu Venemaa valitseja“. Peale Bütsantsi vallutamist türklaste poolt 1453. aastal Ivan III abiellus Bütsantsi printsessi Sofia Palaiologosega.

Vene riigi vapp Ivan III ajal.

Ivan III seletas nüüd, et ta on Bütsantsi keisrite järeltulija. Ivan III muutis Bütsantsi vana riigivapi (kahe peaga kotka) Vene riigi vapiks. Ivan hakkas end nimetama tsaariks ning „kogu Venemaa valitsejaks“.

Ivan hakkas hoogsalt Moskvat kaunistama. Ta kutsus välismaalt Moskvasse itaalia käsitöölisi, tehnikuid ja kunstnikke. Väikese Moskva Kremli Ivan III ehitas ümber suureks kivist kindluseks Moskvas seninägematute ehitustega. Kremli müürid ja tornid, ehitatud itaallaste poolt, tuletavad veel nüüdki elavalt meelde Ivan III aegu.

Ivan tõi Kremli paleesse toredad Bütsantsi keisrite õuekombed.

Kuid Moskva vürsti võimu suurenemine tõi kaasa ka laiade talupojamasside suurema rõhumise bojaaride poolt.

Kuidas rõhuti talupoegi Vene riigis XV sajandil.

Teoorjus ja obrok (kruntrent). Igal pool Vene riigis olid vürstide, bojaaride ja kloostrite maaomandid. Maade

omanikud elasid oma perekondade, teenijate ja kaitseväega talupoegadest eraldatud mõisades, mis olid piiratud kõrge taraga. Igasse külge isanda elukohast ulatusid külad. Talupojad elutsesid madalates suitsuonnides, mis olid

Vürsti õu.

põrandata, akendeta ja korstnata. Maad harisid talupojad puuadraga.

Maatükid, mida talupojad harisid ja millest nad elatusid, ei olnud nüüd enam talupoegade, vaid vürstide, bojaaride ja kloostrite omad. Selle maa eest pidid talupojad nüüd omanikule tegema kõik, mida tema neilt nõudis.

Nad kündsid isanda maad, peksid ja jahvatasid isanda vilja, niitsid ja vedasid isanda mõisa heina, ehitasid härraste hooned, häärberid, sillad, kaevasid tiigid ja kraavid.

Kuid seda kõike oli vürstidele, bojaaridele ja kloostritele veel vähe. Neile näis, et talupojad siiski künnavad veel endile palju, isandale aga vähe. Maaomanikud hakkasid osa talupoegade kasutuses seisvat maad ära võtma. Nad nõudsid, et talupojad veel enam töötaksid isandate põllul. Kõiki neid töid nimetati teoorjuseks.

Peale teoorjuse pidid talupojad oma isandaile andma veel oma majapidamise saadusi: teravilja, koduloomi, kanu, mune, piima, võid ja muud. Seda nimetati obrokiks (kruntrendiks). Kes talupoegadest ei täitnud teoorjust või obrokinorme, seda karistasid isandad valjult: peksid keppidega poolsurnuks, panid vangi.

Talupoegade kinnistamine maa külge (sunnismaisus). Talupoeg võis lahkuda oma isanda juurest, kuid ta pidi jätma talle oma talu ja hooned ning tasuma kõik võlad, mida polnud vähe. Talupojal tuli otsida teist isandat, kes lubaks teda oma maale. Uue isanda juures olid niisamasugused maakasutamise tingimused nagu endiselgi. Orjusest polnud talupojal kuhugi pääsu, vahest ainult põgenemine maadele, kus polnud isandaid. Aga seesuguseid vabu maid leidus üha vähem ja vähem.

Maaomanikele polnud sugugi kasulik, et talupojad lahkusid nende maadelt, millal aga soovisid. Bojaarid ja kloostrid hakkasid talupoegade teiste maaomanike juurde siirdumist lubama ainult pärast suviste tööde lõppu. Ivan III andis 1497. aastal seaduse, mille järgi talupoeg võis ühe isanda juurest teise juurde siirduda ainult jüripäeval, hilissügisel.

Nõnda tugevnes talupoegade kinnistumine isandate maa külge. Isandal oli õigus oma talupoegade üle kohut mõista ning sõnakuulmatuse puhul neid keppidega peksa.

Peale bojaaride ja kloostrite maaomandite tekkisid Ivan III ajal veel sõjaväes teenijate, vürstide ja bojaaride

teenijate hulgast võrsunud mõisnike-aadlike maaomandid. Sõjaretkedest osavõtu ja piiride kaitse eest nad said vürstilt tasu maade ja neil elutsevate talupoegade näol. Sissetulekutest nendest maadest, mida harisid talupojad ning mis olid allutatud mõisniku võimule, mõisnik pidi toitma ennast ja oma perekonda, muretsema endale sõjavarustuse ja hobuse ning viima sõjaretkele määratud arvu sõdureid. Vürst paigutas enda teenistuses olijaid tema poolt vallutatud maaosadele. Niisuguseid maid nimetati mõisadeks, nende valdajaid aga — mõisnikeks. Nad valdasid neid maid niikaua, kui olid vürsti teenistuses. Bojaarid aga valdasid maid pärimise korras — isalt pojale, ning nende maaomandeid nimetati pärusmõisadeks ehk „pärusmaadeks“.

V. Vene riigi laienemine.

Ivan IV ja Volga-äärsete tatarlaste purustamine.

Tsaar-isevalitseja. Ivan III pojapoeg, tulevane tsaar Ivan IV, Julm, kaotas varakult isa. Bojaarid mürgitasid ta ema ning haarasid tervelt kümneks aastaks võimu endi kätesse. Ivan kasvas isemeelsete bojaaride keskel, kes solvasid teda ja arendasid temas kõiki halbu iseloomujooni.

1547. aastal kuulutas 17-aastane Ivan, esimesena Moskva valitsejaist, end tsaariks-isevalitsejaks ning hakkas valitsema riiki piiramatu võimuga, mitte arvestades bojaare.

Ivan IV pidas väga tähtsaks, et inimesed tema riigis saaksid haridust raamatute lugemisega, mis ülistavad tsaarivõimu. Ivan IV kasutas selleks otstarbeks Läänes leiutatud trükikunsti ning asutas Moskvas trükikoja. Siin trükiti raamatuid tema erilisel järelevalvel. Esimeseks vene trükkijaks selles trükikojas oli Ivan Fedorov.

Tsaar Ivan Julm (1530—1584).

Kaasani ja Astrahani vallutamine. Kindlustades oma jõudu ja võimu, jätkas Ivan IV oma vanaisa Ivan III ja isa Vassili III, kes tagasi võitis Leedult Smolenski, vallutuspoliitikat. Ivan IV otsustas esmalt vallutada tatarlaste khaaniriigid Volgal. 1552. aasta sügisel asus Ivan IV suure sõjaväe ja määratu hulga suurtükkidega piirama Kaasanit — Kaasani khaaniriigi pealinna.

Ivan Fedorov trükikojas.

Piiramine kestis kogu sügise. Tatarlased võitlesid meeleheitliku vahvuse ja visadusega. Tsaar laskis õhku salajase maa-aluse käigu Kaasanist vee juurde ning Kaasani elanikud pidid jooma roiskunud vett lompidest ja kaevudest. Kaasanlased jätkasid oma linna kaitsmist. Puhkuseta, päevad ja ööd nad võitlesid piirajatega.

Tsaar käskis müüride alla õõnsused kaevata, kuhu paigutati vaadid püssirohuga, ning müürid purustati. Linnaväravais ja murdude kohal müüris tekkis metsik võitlus. Lahingust võtsid osa ka tatari naised ja lapsed, kaitstes end vaenlase vastu. Kuid Kaasani kaitsjate jõud

rauges. Ivan IV sõjavägi — seda oli kuni 150 tuhat meest — võitis tatarlased. Kaasan rüüstati ja põletati maha.

Kaasanisse asustati ümber hulk Moskva teenijaid ja kaupmehi; tatarlastel aga lubati elada ainult linnaäärses alevikus. Võidetud maad jaotati mõisnikele. Kõikjale Kaasani khaaniriigis ehitati kindlusi, kuhu asetati Moskva sõjaväeosi. Kindlusi ehitama sunniti väevõimuga kõiki Kaasani khaaniriigi elanikke: tatarlasi, mordvalasi, marisid, tšuvašše, baškiire. Kaasani alistamise järel langesid nad kõik Ivan IV valitsuse alla.

1556. aastal vallutasid Ivan IV väed Astrahani linna Volga ääres, nogai tatarlaste pealinna. Kogu Volga veetee oli nüüd Vene tsaari kätes.

Pärast seda vallutas Ivan IV Kaukaasia kirdeosa ja ehitas Tereki jõe äärde mitu kindlust. Tšerkessi ja kabardiini vürstid hakkasid tsaari teenistusse astuma.

Vene rahvusriik hakkas muutuma paljude rahvuste riigiks, s. o. mitmest rahvusest koosnevaks.

Bojaaride võimu murdmine ja Ivan IV sõjad.

Opritšnina. Vallutanud tatarlaste maad Volgal ja kindlustunud Põhja-Kaukaasias, alustas Ivan IV sõda Baltimaade sakslaste, Poola, Leedu ja rootslastega. Ivan IV tahtis tungida Balti mere kallastele ning astuda suhtlemisse Lääne-Euroopa rahvastega. Rootslased ja sakslased ei lasknud läbi Moskvasse siirduvaid välismaa meistreid ning takistasid kogu jõuga Vene kaubandust.

Pärast esimesi kaotusi sõjas Ivan avastas suurte bojaaride-pärusmõisaomanike reetmise. Need reetjad siirdusid poolakate ja leedulaste teenistusse. Tsaar Ivan vihkas bojaare, kes istusid oma pärusmõisades nagu väikesed

tsaarikesed ja püüdsid tema isevalitsuslikku võimu piirata. Ivan IV hakkas rikkaid ning mõjukaid bojaare asumisele saatma ja hukkama. Võitlus bojaaridega oli Ivan IV-ndale tarvilik selleks, et lõplikult murda kõiki neid väikesi tsaarikesi ja kindlustada ainuvalitsust. Võitluseks bojaaridega Ivan IV moodustas mõisnikest erilise, mitme tuhandest mehest koosneva jõugu ja nimetas nad „opritšnikuteks“.

Opritšnik, luud käes ja koerapea sadula küljes.

Opritšnikuil oli oma eriline vorm. Opritšniku sadula külge oli kinnitatud koerapea ja luud. Need olid ta ametimärgid, mis pidid tähendama: tsaari vaenlased välja nuhkida, jälitada ja äraandjad-bojaarid välja pühkida.

Ivan IV ja ta opritšnikud hukkasid hulga bojaare. Hukatute maad Ivan jagas opritšnikuile ja teistele mõisnikele. Sel teel kindlustas Ivan Julm isevalitsuslikku võimu Vene riigis, kaotades bojaaride eesõigused.

Seega ta nagu lõpetas Ivan Kalita poolt alustatud eraldatud osastis-vürstiriikide kogumist ühte, tugevasse riiki.

Talupojad ja kasakad. Ivan IV ajal muutus talupoegade seisund väga viletsaks. Tema valitsemise lõpu poole keelati talupoegadel isegi jüripäeval oma isandate juurest lahkumine. Sellest ajast pärinebki kõnekäänd: „Vaat sulle, vanaemake, ka jüripäev!“

Mõisnike ja opritšnikute riisumise ja vägivalla eest põgenesid talupojad Vene riigi keskusest steppidesse ta lõunarajamaadel ja asustasid neid. Hulk põgenenud talupoegi asus Doni ja Dnepri aladele. Varsti kasvasid siin asulad, millede elanikke nimetati k a s a k a t e k s.

Jermak.

Sõda Baltimaade pärast. Ivan Julm sõdis 24 aastat, et vallutada Baltimaid, kuid sõda lõppes ebaõnnestumisega. Poolakad ja leedulased haarasid Baltimaad endi valdusse ning võtsid Ivan Julmalt tema poolt sõja alguses võidetud Valge-Vene maa-alad. Rootslased võtsid talt Soome lahe kaldad. Soodus meretee kaubavahetuseks välismaaga oli uuesti kaotatud.

Ivan Julmal tuli kaubandust välismaiste riikidega teostada ainult ebasoodsa, aastas mitmeks kuuks kinnikülmava Valge mere kaudu. Selle tee avastas juhuslikult üks ing-

lise kapten. Ta tahtis Põhja-Jäämere kaudu Indiasse jõuda, kuid torm ajas ta laeva Dvina suudmesse, kus pärast asutati sadamalinn Arhangelsk.

Siberi riigi vallutamine. XVI sajandi lõpul liideti Vene riigiga Lääne-Siberi maa-alad. Siberi riigis elasid tatarlased ja teised Siberi rahvad. Nende üle valitses khaan Kutšum. Rikkad maadeomanikud Uuralis — kaupmehed Strogonovid — saatsid **1581.** aastal khaan Kutšumi vastu väikese palgasõdureist-kasakaist moodustatud väesalga, kes oli hästi varustatud tulirelvadega. Kasakate väeosa Jermaki juhatusel purustas mitmekordselt suurema khaan Kutšumi sõjaväe, kes oli varustatud ambude ja nooltega.

Ivan Julm tasus Jermakile ta teenete eest täieliku sõjalise varustuse ja kasukaga enda õlgadelt, tema kasakaile aga rikkalike kinkidega. Kutšumil aga õnnestus pärastpoole purustada Jermaki väesalka. Jermak ise hukkus Irtõši jões Kutšumi sõdurite öise pealetungi ajal. Kutšum taastas uuesti oma valitsuse Siberi riigis, kuid mitte kauaks. Moskvast saadetud vojevoodid oma sõjavägedega alistasid mõne aasta pärast Siberi riigi lõplikult.

Vene valdused suurenesid Ivan IV ajal mitmekordselt. Tema riik muutus üheks suurimaks kogu maailmas.

VI. Talupoegade sõjad ja rõhutud rahvaste ülestõusud XVII sajandil.

Esimene talupoegade sõda Vene riigis.

Tsaar Boris Godunov ja talupoegade ülestõusude algus. Ivan IV suri **1584.** aastal. Mitte palju aega enne oma surma ta tappis raevuhoos kepilöögiga kulmule oma vanema poja Ivani. Järele jäi veel kaks poega — nõrgamõistuslik Fjodor ja väike Dimitri. Tsaariks sai nõrgamõistuslik Fjodor Ivanovitš. Fjodori ajal juhtis valitsust tsaari naisevend Boris Godunov, endine Ivan Julma opritšnik. Väike Dimitri, kes elas oma emaga Uglitši linnas, suri või surmati Godunovi pooldajate poolt.

1598. aastal, pärast Fjodori surma, sai tsaariks Boris Godunov.

Talupoegade seisund muutus Godunovi ajal palju halvemaks. Talupojad põgenesid mõisnike juurest Ukrainasse ja Donile. Maal oli kolm aastat järgemööda viljaikaldus. Algas kohutav nälg. Talupojad sõid aganaid, kasse, koeri, mindi isegi kuni inimesesöömiseni. Algasid mitmesugused taudid; teedel vedeles laipu; polnud kedagi, kes oleks neid matnud. Mitmel pool tõusid talupojad üles ja rüüstasid endi rõhujaid — bojaare ja mõisnikke. Rahvarahutused algasid ka linnades.

Poola panide esimene katse Vene riiki orjastada. Vene riigi vanad vaenlased poola panid otsustasid kasutada soodsat momenti — rahutusi Venes — ja teda orjastada. Selle eesmärgiga lasksid nad lendu kuulduse, et Ivan Julma poeg Dimitri üldse ei surnud Uglitšis, vaid põgenes Boris Godunovi eest Poolasse. Poolakad otsisid kohase mehe ning saatsid ta tsareevitš Dimitrina sõjaväeosadega Moskvasse. See Vale-Dimitri pidi tõukama Boris

Godunovi tsaaritroonilt ning ise tema asemel tsaariks hakkama. Ukrainas liitusid Vale-Dimitriga bojaaridega mitterahulolevad Doni ja Dnepri kasakad.

Tsaar Boris Godunov suri sel ajal, aga tsaari sõjaväed ei avaldanud Vale-Dimitrile vastupanu. Vale-Dimitri jõudis takistamatult Moskvani ja sõitis pidulikult linna nagu tõeline tsaar. Surnud tsareevitš Dimitri ema oli bojaaride poolt ära ostetud ja tunnustas kogu rahva ees isehakanud tsareevitši oma pojaks. Vale-Dimitri sai tsaariks.

Poolakad rõõmutsesid — nende plaan õnnestus: Moskvas istus tsaarina nende käsilane. Vale-Dimitri abiellus poolatar Marina Mniszekiga ja andis tema isa valdusse hulga maid. Moskva tulnud poolakad said paremaid ametikohti, hakkasid vägivalda tarvitama ja rahvast röövima. Vale-Dimitri halvustas avalikult vanu vene kombeid.

Rahva hulgas algasid rahutused poolakate ja uue tsaari vastu.

Rahvas hakkas poolakaid peksma. Bojaarid, kasutades rahutusi, moodustasid Vale-Dimitri vastu salanõu ning tapsid ta. Isehakanud tsaari laip põletati tuleriidal, tuhk topiti suurtükki ja tulistati sinnapoole, kust Vale-Dimitri oli tulnud.

Tsaariks sai suurte pärusmõisade omanik, vanast aadlisoost bojaar Vassili Šuiski, kelle valimise Moskva Punasel väljakul korraldasid bojaarid ja rikkad kaupmehed rahva ülestõusu ajal poolakate vastu.

Talupoegade juht — Ivan Bolotnikov. Šuiski valitsuse ajal talupoegade rahutused jätkusid. Neile ilmus tol ajal energiline eestvedaja — Ivan Bolotnikov. Bolotnikov oli varem ühe bojaari pärisori ning põgenes tema juurest. Ta oli olnud Türgis ja Itaalias ning palju näinud. Bolotnikovi kui andeka väejuhi juurde tulid salkadena talupojad, väikesed teenijad, kasakad. Oma sõjaväega, mille ta kogus Lõunas, Bolotnikov suundus **1606.** aastal Moskva poole, et

kukutada bojaaride tsaar Vassili Šuiski ja panna troonile teine, „hea“ tsaar.

Teel ülestõusjad linnades ja külades võtsid kinni tsaari ülemaid, hukkasid bojaare ja mõisnikke, rüüstasid nende mõisu, hävitasid rikaste kaupmeeste maju. Bolotnikovi sõjaväega liitus ka väikemõisnike väesalku, kes polnud rahul bojaaride omavoliga ja bojaaride tsaari Šuiskiga.

Talupojad teel Bolotnikovi sõjaväkke.

Bolotnikov piiras Moskva ümber. Mõisnikud, kes olid ühinenud Bolotnikoviga, taipasid varsti, et tema võit viib mõisnike võimu nõrgenemisele. Lahingu ajal Moskva all mõisnike väeosad reetsid Bolotnikovi ja läksid bojaaride ja tsaar Šuiski poole üle. Bolotnikovi armee kaotas.

Valmistudes uueks pealetungiks Moskvale, Bolotnikov taganes esiotsa Kaluga ja pärast Tuula ümbrusse. Šuiski piiras Bolotnikovi suure sõjaväega Tuulas ümber. Ülestõus-

nute armee kaitses end mehiselt, kuid kaotas lahingus. See oli ka arusaadav. Talupoegadel polnud tol ajal seesugust liitlast ning juhtijat, nagu seda on töölisklass. Ka talupojad ise polnud teadlikud. Nad sõdisid mitte tsarismi ja mõisnike korra vastu, vaid paha tsaari ja pahade mõisnike vastu ning „hea“ tsaari ja „heade“ mõisnike eest.

1607. aastal vangistatud Ivan Bolotnikovil bojaarid torkasid silmad peast ning uputasid ta pärast jääaugus. Võidetud talupoegkonna seisund muutus veel halvemaks: Šuiski andis uued ukaasid, mis kitsendasid pärisorjadetalupoegade vabadust. Nüüd võis mõisnik tervelt 15 aasta jooksul taga otsida ning tagasi nõuda tema juurest ärakaranud talupoegi. Ülestõusud jätkusid.

Võitlus Poola maadevallutajatega.

Poola maadevallutajad ja nende Moskvast väljakihutamine. Poola panid tegid pärast esimest ebaõnnestunud katset Venemaad orjastada veel teise katse. Poola panid lükkasid esile uue trooninõudleja. Lasti lahti jutt, et Moskvas tapeti ekslikult hoopis teine inimene, kuna Vale-Dimitri pääsis. Uue Vale-Dimitriga läks koos kümne tuhande meheline Poola sõjavägi. Vale-Dimitri ligines sõjaväega Moskvale ja asus Moskva-eelses Tušino külas laagrisse, nõudes, et Šuiski loovutaks talle trooni. Šuiski kutsus endale rootslased appi. Rootslased, kasutades Moskva valitsuse nõrkust, vallutasid Novgorodi. Samal ajal tungis Poola kuningas Sigismund sõjaväega Smolenski alla, purustas Moskva sõjaväeosad ja vallutas Smolenski. Vaenlased rebisid Venemaad tükikaupa.

Moskva aadlikud tõukasid Šuiski troonilt ning sundisid ta kloostrisse astuma. Samal ajal tapeti Vale-Dimitri II. Rahvarahutused aga jätkusid. Moskva bojaarid ei suutnud

ülestõusjatega hakkama saada. Siis Moskva bojaarid, et päästa oma seisukorda, valisid Šuiski asemele tsaariks kuningas Sigismundi poja — Poola printsi Vladislavi. „Parem teenida kuningapoega, kui olla tapetud omaenda orjade poolt,“ ütlesid bojaarid. 1610. aasta sügisel marssis Poola sõjavägi bojaaride toetusel Moskvasse ja võttis Kremli enda valdusse. Poola panid röövisid palju vara Moskva tsaaride kassast. Vallutajad võtsid endile mõisu, jagasid endi pooldajaile maid ning rõhusid ja röövisid vene rahvast.

Poole aasta pärast, 1611. aasta kevadel, tõusid moskvalased poolakate-rõhujate vastu. Moskva tänavaile ehitati barrikaadid laudadest, kastidest ja palkidest. Nende tagant moskvalased tulistasid poolakaid. Majade katustelt nad tabasid neid kuulide ja kividega. Poolakad hakkasid linna süütama. Suurem osa Moskvast põles maani maha. Poolakad kindlustasid endid Kremli müüride varjus. 1611. aasta sügisel tõusis vene rahvas poolakate-vallutajate vastu.

Moskvas püsivate poolakate vastu üritatud sõjaretke etteotsa asus Nižni-Novgorodi lihakaupmees Kozma Minin. Tema poolt linnadest kogutud rahaga varustati suur malev. Sõjaväe-ülemaks valiti kogenud väejuht vürst Požarski. Osa talupoegade väesalku, kes võitlesid mõisnikega, liitus maakaitseväega. Ja see otsustas asja. Väeosa ligines Moskvale ja piiras poolakad Kremlis sisse. 1612. aastal Kreml vallutati ja poolakad põgenesid Moskvast. Poolakad olid sunnitud lahkuma ka kõigist nende poolt vallutatud maadest, kuid Smolensk jäi nende kätte. Alles viis aastat pärast sõda rootslased andsid Venemaale Novgorodi tagasi, kuid kogu Soome lahe rannik koos Vene linnadega jäi Rootsi alla.

Võitluses Poola maadevallutajatega tõusis vene rahva hulgast palju sangareid. Üks selliseid sangareid oli talupoeg Ivan Sussanin. Moskva suunas liikuv Poola väeosa

sundis teda teed näitama. Oma elu ohverdades juhtis Sussanin väeosa metsatihnikusse. Poolakad tapsid Sussanini, kuid Poola väeosa ei pääsnud metsast õigele teele ja hukkus.

1613. aastal kutsuti Moskvasse kokku mõisnike, kaup-

Minin kutsub rahvast võitlusse poolakate vastu.

meeste ja kasakate esindajad. Nad valisid tsaariks Mihhaili Romanovite bojaarisuguvõsast.

Talurahvaliikumise purustamine. Uus tsaar alustas halastamatut võitlust veel mitte lakanud rahvaliikumisega. Suur hulk relvastatud ärakaranud talupoegade ja kasakate

salku luusis Moskva ümber ja kogu maal. Tsaar saatis sõjavägesid ja vojevoode ülestõusust osavõtjate ja nende salkade karistamiseks. Moskvas hakkasid uuesti töötama prikaasid (tsaari kantseleid) kirjutajate ja abikirjutajatega, uuesti, nagu varemgi, hakkas rahvas ägama vojevoodide ja prikaaside ametnike all.

Tsaar Mihhail jagas helde käega mõisu ja suurt palka mõisnikele.

Tsaar Mihhail kaitses hästi enda valijate mõisnike huve.

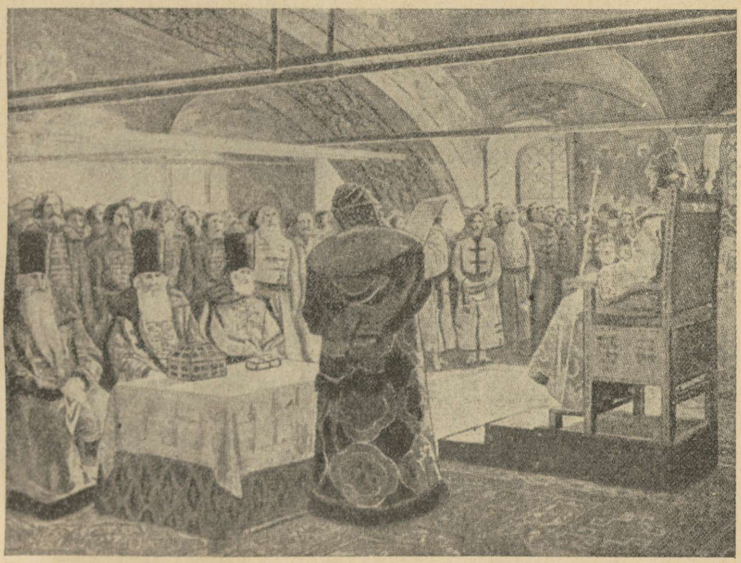

Zemski sobor 1649. aastal.

Ex bibl. univ. Tart.

Linlaste ja rõhutud rahvaste ülestõusud XVII sajandil.

Ülestõusud linnades. Pärast tsaar Mihhail Romanovi surma sai Vene tsaariks ta poeg Aleksei. Tema korraldusel

1646. aastal pandi soolale raske riigimaks. See maks suurendas rahva meelepaha. Kartes ülestõusu, tsaar käskis selle maksu kaotada. Kuid asi seisis mitte ainult selles maksus. Kui see kaotati, tõusis Moskva rahvas siiski oma rõhujate vastu. **1648.** aastal tõstis rahvas Moskvas „mässu“, nagu tol ajal nimetati rahva ülestõuse. Rahvas mäletas

Käsitöölised kaubaplatsil oma tooteid müümas.

väga hästi tsaarisulaste ja -ametnike poolt sooritatud ülekohut. Rahvas nõudis tsaarilt nende hulgast tähtsamate väljaandmist areveteõiendamiseks.

Tsaar lubas ülestõusnute palve täita. Kuid rahvast hakati nuutidega peksma ja hobuste jalgade alla tallama. Siis rahvahulk purustas vihatuimate bojaaride ja tsaarisulaste maju, kelledest mõned tapeti. Tsaari sõjavägi

lämmatas ülestõusu. Samuti suruti maha ülestõusud ka teistes linnades samal 1648. aastal. Pärast neid ülestõuse tsaar kutsus Moskvasse kokku bojaaride, mõisnike ja kaupmeeste esindajad — Zemski sobor'i (maakogu). **1649.** aastal nad määrasid mõisnikele õiguse üles otsida ja tagasi nõuda nende juurest põgenenud talupoegi kogu nende elu kestel. Talupojad olid lõplikult sunnismaisiks muudetud. Kõik talupoegade külad ja majad olid üles kirjutatud. Peitu pugeda oli talupoegadel nüüd väga raske. Käsitöölistel ja väikekaupmeestel oli samal ajal keelatud ilma loata ühest linnast teise ümberasumine.

Linnades elasid käsitöölised eeslinnades, mida nimetati nende elanike elukutsete järgi: Parkalid, Pottsepad, Püssimeistrid. Seesuguseid eeslinnu oli eriti palju Moskvas — suurimas linnas riigis. Moskva eeslinnades seisid kõverates kitsastes põiktänavates väikesed kahe-kolme pisikese aknakesega majad.

Käsitöölised teenisid vähe. Nende elu oli raske — neid riisusid vojevoodid ja kaupmehed.

Käsitööliste ja linnakehvikute ülestõusud jätkusid. Eriti suure ulatuse võttis seesugune ülestõus Pihkvas ja Novgorodis 1650. aastal. Linnakehvikute ülestõusuga liitusid ka talupojad. Selle ülestõusu mahasurumiseks tuli tsaar Alekseil saata suur sõjavägi.

Linnakehvikute ülestõusud tekkisid ka järgmistel aastatel. Nii tekkis suur ülestõus Moskvas 1662. aastal. Selle ülestõusu ajal tsaari sõjaväed tapsid ja uputasid Moskva jõkke mitu tuhat ülestõusjat.

Baškiiria ülestõus. Samal aastal tõusis üles Baškiiria rahvas Uuralis, kes oli vallutatud tsaar Ivan IV poolt varsti peale Kaasani alistamist. Baškiiridega ühinesid tatarlased. Ülestõusjad vallutasid relvavoori, muretsesid püssirohtu. Nad võitlesid Moskva vägedega kolm aastat. Nad piirasid tsaari kindlusi, kuid purustati lõpuks ometi.

Ukraina võitlus Poola valitsusega ja tema ühendamine Venemaaga.

Bogdan Chmielnicki ja ukraina talupoegade sõda poola panidega. XIII—XIV sajandist saadik oli Ukraina poolaleedu panide ikke all. Need muutsid kõik talupojad lõplikult pärisorjadeks. Vähimategi eksimuste eest karistasid panid surmaga oma pärisorje. Mõningate poolakate majade juures seisid alalised võllad. Poolakad sundisid väevõimuga ukrainlasi nende usku astuma.

Panide orjuses ägasid talupojad ka Poolas endas ja Valge-Venes. Pärisorjad põgenesid panide juurest Dneprile, kus nad ehitasid kärestike taga väikese kindluse, mille nad nimetasid Zaporožskaja Setš'iks ja endid zaporoži kasakateks. Teistes maakohtades, Ukraina linnades ja külades elutsesid linnakasakad. Mõlemad kasakad jagunesid oma jõukuse poolest rikasteks ja vaesteks. Kasakad ühinesid polkudeks. Nende peaülem valiti kasakate poolt. Teda nimetati hetmaniks.

Talupojad ja kasakad tõusid sageli poolakate valitsuse vastu.

Maade röövimise ja rõhumise pärast polnud poolakatega rahul ka rikkad kasakad.

1648. aastal tekkis suur kasakate ja talupoegade ülestõus poolakate vastu, mille etteotsa asus rikas linnakasakas Bogdan Chmielnicki.

Tema mehed, riietatud kerjuste ja munkadena, käisid Ukraina külasid mööda ja kutsusid talupoegi üles võitluseks panidega. Varsti ühinesid kogu Ukrainas ja Valge-Venes talupojad ülestõusuks. Algas panide mõisade rüüstamine. Poola panid olid sunnitud killustama oma jõude võitluseks Chmielnicki ja ülestõusnud talupoegadega. Chmielnickil õnnestus poolakate sõjavägesid purustada ja nende peaülemaid vangi võtta.

Kuuldused Chmielnicki võitudest levisid kiiresti kogu Ukrainas, Valge-Venes ja Poolas. Talupojad voolasid massiliselt Chmielnicki juurde. Üheks väljapaistvaimaks talupoegade juhiks oli Maksim Krivonos. Kuid Chmielnicki ei soovinud talupoegadele vabadust anda. Ta ise oli mõisnik ning tal olid oma pärisorjad. Chmielnicki astus poolakatega läbirääkimistesse ja sõlmis nendega kokkuleppe, mille järgi kasakad said Poolalt suuri järeleandmisi. Poolakad tõotasid neile palka maksta, neid hästi relvadega varustada ning jätta neile nende vabadused.

Poola panid petsid Chmielnickit ning keeldusid oma lubadusi täitmast. Seepeale Chmielnicki alustas uuesti poolakatega sõda.

Ukraina ühendamine Venemaaga. Sõja lõppu polnud näha. Poolakad laastasid Ukrainat. Et pääseda raskest seisukorrast, leppis Chmielnicki **1654.** aastal kokku omausulise Moskva tsaari Alekseiga Ukraina vastuvõtmiseks Vene alamlusse. Kasakate vanemad said õigused, mida nad varem püüdlesid Poolalt. Ukraina talupoegkond vabanes panide orjusest. Keegi ei sundinud neile enam peale võõrast usku. Ukraina ühendamine Venemaaga aga ei vabastanud Ukraina töötavat rahvast oma vanemate ja hetmanite rõhumisest.

Chmielnicki toetuseks tsaar astus Poolaga sõtta. Sõda lõppes kõigi Dnepri vasemal kaldal asetsevate maade ja Kiievi linna Venemaaga ühendamisega.

Razini sõda bojaaride ja mõisnikega.

Doni kasakad. Lõunasse — Doni ja ta harujõgede maaladele — tekkisid ärakaranud talupoegadest suured Doni kasakate külad — staniitsad.

XVII sajandi keskel polnud Doni kasakail võrdsust. Ühed kasakad haarasid paremad maad, soetasid majapida-

mise, kauplesid, muutusid jõukaiks ehk täisperemeesteks. Teised jäid vaeseiks, kehvikuiks. Kehvikuil tuli minna sõltumusse rikaste kasakate juurde või elatuda röövimisest. Tsaari vojevoodid püüdsid põgenikke ja tõid nad mõisnikele tagasi. Kehvikuil kogunes palju viha Moskva mõisnike vastu. Kehvikud ühendas ülestõusuks kasakas Stepan Timofejevitš Razin.

Razin ja ta võitlus bojaaride ja mõisnikega. Keegi välismaalane, kes viibis tol ajal Vene riigis, kirjutas Razinist nõnda: „Tema kuju on majesteetlik, hoiak suursugune, näoilme uhke, kõrget kasvu, nägu tähniline. Tal oli omadus sisendada hirmu ja armastust."

Stepan kogus enda ümber hulga kehvikuid. Ta valiti atamaniks, s. o. peaülemaks. Raziniga liitus hulk kasakaid ja teisi, keda oli vallanud kibestus tsaari vojevoodide ja mõisnike vastu.

1670. aasta kevadel tungis Razin seitsme tuhande mehega Volga-äärse Tsaritsõni (praegu Stalingrad) kallale ja vallutas linna. Siin läks tema poole üle ka tsaari sõjavägi — streletsid. Pärast Razin liikus Astrahani alla ja vallutas selle linna kahepäevase piiramise järel. Kasakad tapsid rikkad kaupmehed, bojaarid ja tsaariülemad. Astrahani vojevoodi Razin kukutas kellatornist alla. Razinlased määrasid Astrahanis oma valitsejad kasakate hulgast.

Astrahanist saadud sõjavarustusega liikus Razin Volgat mööda ülespoole. Ta vallutas linnad, karistas tsaari vojevoode ja prikaaside ametnikke. Razini saadikud läksid talupoegade sekka ja kutsusid neid ülestõusjate ridadesse.

Razini õhutusel talupojad tõusid üles, tapsid oma mõisnikke, põletasid mõisu, ühinesid tervete salkadena Razini sõjaväega. Volgamaa rahvad — tšuvašid, tatarlased, mordvalased, marid — astusid välja koos vene talupoegadega. Ei seganud ka see, et nad rääkisid erinevaid keeli. Tsaari ja mõisnike vihkamine liitis nad üheks pereks.

Talupoegade liikumise purustamine ja Razini hukkamine. Tsaar ja mõisnikud kogusid sõjaväe ja polgud välismaistest palgasõdureist ning saatsid need Razini vastu.

Stepan Timofejevitš Razini hukkamine.

Razinil oli raske võita neid hästirelvastatud jõude. Simbirski linna all astus ta nendega lahingusse. Razin sai haavata. Tema armee purustati. Väikese väesalgaga õnnestus

Razinil põgeneda Donile. Rikkad Doni kasakad vangistasid Razini ja andsid ta tsaarile välja. Tsaar otsustas Razini kohta: „Hukata kurja surmaga."

1671. aastal Stepan Razin hukati Moskvas.

Karmilt nuhtles tsaar Aleksei ka ülestõusnud talupoegi. Tuhanded neist raiuti tükkideks, peksti nuutidega surnuks, tõmmati võllasse. Talupoegade ülestõus oli lämmatatud.

Razini ülestõusu puhul, nagu omal ajal Bolotnikovi ülestõusulgi, polnud talupoegadel seesugust ustavat liitlast, nagu seda on organiseeritud töölisklass. Ei jätkunud ka arusaamist ülestõusu eesmärkidest: mõisnikke põletada ja rüüstata nad oskasid, kuid misssugune uus kord on tarvis üles ehitada, kuhu viia ettevõte — sellest nad ei saanud aru.

Selles seisis nende nõrkus.

Ida-Siberi rahvaste alistamine.

Ida-Siberi alistamine. Kasakate salgad tungisid Siberisse paatidel jõgesid mööda, vedades paadid maad mööda ühest jõest teise. Kasakas Semjon Dežnev tungis väikese salgaga esimesena merd mööda Aasia ja Ameerika vahelise väinani. Tema järgi on nimetatud Aasia äärmisim idaneem (Dežnevi neem).

Kasakate järel liikusid Siberi sisemusse Moskva vojevoodid, kes asusid värskelt ehitatavatesse linnadesse ning juhtisid sealt kasakate salku. Kasakail võimaldasid kohalikke elanikke võita tulirelvad, mida paljud Siberi rahvad ei tundnud. Tervenisti sada aastat vältas Ida-Siberi rahvaste alistamine Vene tsaari võimule. XVII sajandi lõpuks oli selle võimu all peaaegu kogu Siber. Siinsed rahvad — hakassid, oiroodid, burjaat-mongolid, evenkad ja jakuudid maksid nüüd Vene tsaarile maksu — jassaaki.

Siberi rahvaste rõhumine. Kogu Siberi alale ehitati väikesi puukindlusi. Neis asusid vojevoodid sõjaväega. Kindlustest vojevoodid käisid kohalikult rahvastikult maksu kogumas.

Vojevoodid sundisid kohalikku rahvastikku kindluste ligiduses maad harima ja toitsid kogutud viljaga oma väesalku. Siberisse sunniti ümber asuma ka vene talupoegi või meelitati neid sinna mitmesuguste soodustustega.

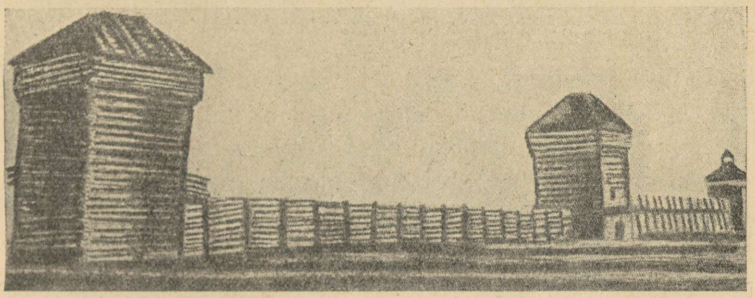

Jakutski kindlus, ehitatud venelaste poolt Siberis XVII sajandil.

Kohalikke vürstikesi vojevoodid ostsid ära, et nende abiga oleks kergem rahvastikku koorida. Vojevoodid müüsid sageli inimesi kohaliku rahva hulgast orjadeks Kesk-Aasiasse. Vojevoodid saatsid kasakaid uute rahvaste vallutamisele. Kasakas Habarov tungis a. 1651 oma družiinaga Amuuri jõeni. Oma teel ta põletas kõik talle vastupanu avaldanud külad; elanikud põgenesid metsadesse laiali.

Koos tsaari vojevoodide ja sõjaväega liikusid vene kaupmehed, papid ja mungad. Kaupmehed jootsid Siberi rahvaid viinaga ning said nii purjus inimestelt tühise tasu eest parimaid karusnahku. Papid ja mungad võtsid kohalikelt elanikelt maad, ehitasid kirikuid ja kloostreid ning

koorisid kohalikku rahvast, sundides inimesi end ristida laskma ning neile kinke andma.

Tsaarivalitsuse võim lasus raske ikkena alistatud Siberi rahvastel. Nad tõusid korduvalt üles, tapsid vägivallatarvitajaid, põletasid kindlusi ja linnu. Kuid vojevoodid ja kaupmehed kogusid uued sõjalised jõud ning karistasid vastuhakkajaid julmalt.

Majandus ja halduslik kord Venes XVII sajandi lõpul.

Mõisamajandus. Lämmatanud talupoegade ülestõusud, mõisnikud suurendasid veel rohkem pärisorjastatud talupoegade rõhumist. Nad hakkasid talupoegadelt nõudma obroki tasumist rahas. Peale selle võtsid nad talupoegadelt üha rohkem tangu, jahu, võid, mune, kanu, oinaid, villast ja linast riiet. Hulga igasugust vara tarvitasid mõisnikud ise ära, suure hulga sellest aga müüsid nad ka mujale. Sadade koormate viisi veeti mõisadest linnade turgudele vilja, linu, rasva ja nahku. Osa kaupa müüdi sisemaal, osa veeti välismaale. Mõisnikud olid väga huvitatud sellest, et põllundus annaks neile võimalikult suurt sissetulekut. Nõnda mõisnikud rikastusid talupoegade riisumise arvel.

Tööstus ja kaubandus. Tehaseid ja vabrikuid oli Venes XVII sajandi lõpul üsna vähe. Neid alles hakkas Venes tekkima. Tsaar Aleksei ajal laiendati suurtükitehast, kus meistrid valasid suurtükke ja kirikukelli. Kaširi ja Tuula linnades töötasid raua- ja relvatehased, olid väikesed maagikaevandused ja töökojad, kus töötasid käsitöölised-meistrid ja pärisorjad-talupojad. Meistreid-spetsialiste telliti välismaalt. Metallurgiatööstuses haamer ja väikeste sulatusahjude, kus sulatati maaki, lõõtsad pandi liikvele veejõu abil. Vesi voolas renni mööda ja

ajas ratast ringi nagu vesiveskites. Ratta külge olid kinnitatud mehhanismid, mis tõmbasid lõõtsa ja tõstsid ning langetasid haamrit.

Kõik tehaste hooned olid puust. Peale suurtükitehase oli Moskvas ainult üks kivist vabrikuhoone — manufaktuur, kus pärisorjad-kudujad valmistasid käsitsi kangaid tsaari õukonnale.

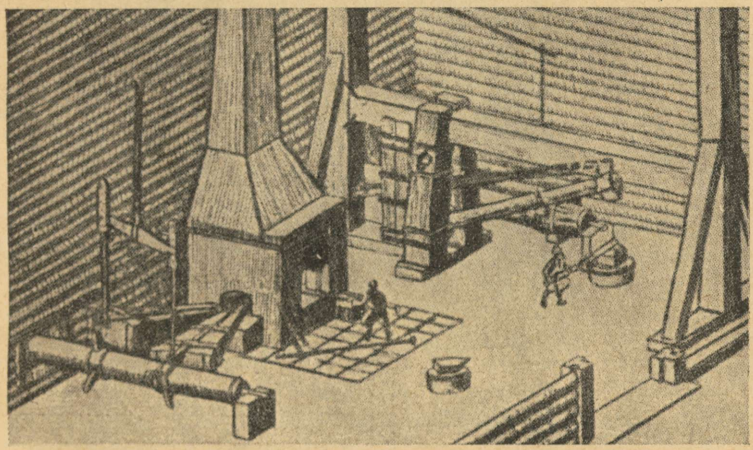

Tehas veejõul töötavate lõõtsade ja puuhaamriga.

Olid veel potasevabrikud Volgamail ja soolakojad Põhja-Venemaal ja Uuralis.

Vene kaubandus kasvas pärast Ukraina ühendamist ja Siberi alistamist suurel määral. Kaubandus käis kogu riigis. Kaubad veeti kaugemaile maadele suvel jõgesid mööda pargastega ja talvel regedega.

Kümned inglise ja hollandi laevad tõid Venesse välismaisi kaupu ja vedasid Arhangelski kaudu Venest välismaale metsamaterjali, karusnahku, nahku, potast, vaiku, vilja, vaha, mett ja kalamarja. Igal aastal Venemaa vedas välismaale kaupu enam kui 15 miljoni kuldrubla väärtuses.

Hollandlased ja inglased püüdsid kogu Vene kaubandust endi kätes hoida. Et olla oma kaubanduses sõltumatu, oli Venemaal tarvis omada oma laevastikku ja soodsamaid meresadamaid, kui seda oli mitmeks kuuks aastas kinnikülmav Arhangelsk. Niisugused sadamad leidusid Mustal

Välismaised palgasõdurid Venemaal püsside-musketitega.

ja Balti merel, kuid Must meri oli tol ajal Krimmi tatarlaste ja türklaste käes ja Balti mere kallaste üle valitsesid rootslased.

Riigi valitsemine. Vene riigis juhtis kõiki asju tsaar — autokraatlik valitseja. Tema asus Moskvas, Kremlis. Tsaaril olid nõuandjad — bojaarid, keda ta aeg-ajalt kokku kutsus. Bojaaride nõukogu tsaari juures nimetati bojaaride duumaks. Kõik küsimused tsaar otsustas oma äranägemise järgi, aga tähtsamais asjus pidas ta bojaaridega nõu.

Tsaar valitses riiki oma kantseleide kaudu, mida nimetati prikaasideks. Prikaaside ülemaiks olid tsaari poolt määratud bojaarid. Prikaase oli üle 50 ja nad töötasid

ilma igasuguse korrata. Prikaasides istusid kirjutajad ja abikirjutajad. Need kirjutasid pabereid, võtsid vastu palvekirju. Kuid kirjutajate ja abikirjutajate juurde ei võinud tulla ilma altkäemaksuta. Iga palve esitaja tõi neile mingi kingi: kes kala, kes nööritäie rõngaskringleid, kes pardi.

Riik oli jaotatud mitmeks suureks maakonnaks. Maakondi valitsesid vojevoodid. Vojevoodid määrati bojaaride ja mõisnike hulgast. Nemad nõudsid samuti altkäemakse nagu prikaaside ametnikudki Moskvas.

Peale alalise sõjaväe — streletside ja maakaitseväelaste — asutas tsaar Aleksei palgalised väeosad hästirelvastatud välismaalastest. Kuid seesugust sõjaväge oli vähe.

Bojaaride duuma ja prikaasid töötasid väga korratult. Kogu riigivalitsemine vajas hädapäraselt otsustavat ümberkorraldamist.

Kultuur Venes XVII sajandil.

Kultuur. Kogu elukorraldus tookordsel Venemaal oli mahajäänud, kuid kõige halvem oli lugu kirjaoskusega. Määratu suure riigi rahvastik oli peaaegu üldiselt kirjaoskamatu. Isegi riigi pealinnas Moskvas oli koole ja kirjaoskajaid väga vähe.

Moskvasse tekkis üksikuid haritud inimesi mõisnike hulgast, kes olid viibinud välismaal. Nemad elasid nii, nagu elasid rikkad inimesed Lääne-Euroopas, oskasid hästi võõrkeeli ja armastasid lugeda teaduslikke raamatuid. Seesuguseid inimesi polnud kuigi palju. Nende sidemeile välismaalastega bojaarid ja tsaari ametnikud vaatasid viltu.

Ainult tsaari ja tema ligidasi bojaare ravisid välismaa arstid-doktorid. Vene arste siis veel polnud. Rahvas tar-

vitas soolapuhujate abi. Need arstisid palvetega, posimistega, veega, suitsutasid haigeid, jootsid neile mitmesuguseid rohte, millest haiged rohkem surid kui paranesid.

Teatreid siis polnud. Alles tsaar Aleksei jaoks ehitati esimene teater, kus ettekanne kestis mõnikord terve päeva. Aga õhtul tsaar läks sauna, et „pattu“ maha pesta, sest näidendi vaatamist peeti patuks.

Papid õpetasid rahvast tsaari, bojaaride ja mõisnike sõna kuulma. „Kõik võim on jumalast,“ ütlesid papid, „jumal kannatas ja ka teil käskis kannatada.“

Kes ei tunnustanud kiriku õpetust ja luges keelatud raamatuid, see põletati elusalt tuleriidal.

Eluviisid ja kombed. Bojaarid ja kaupmehed kandsid suuri habemeid ja pikki kuubi. Bojaaride, aadli ja rikaste kaupmeeste naised katsid nägu tiheda looriga. Neil oli keelatud kohata ja kõnelda võõraste meestega. Lihtrahvas ei arvestanud neid endi rõhujate kombeid. Linlaste, käsitööliste ja pärisoriste talupoegade naised olid märksa vabamad.

Tsaar ja mõisnikud pidasid kiriku ja pappide abiga Venemaa rahvaid pimeduses ja teadmatuses. Nad jootsid neid viinaga kõrtsides, et seda kergem oleks udustada nende päid pettusega.

Venemaa vajas tõsiseid ümberkorraldusi. Vastasel korral ta võis jääda ebakultuuriliseks ning mahajäänud maaks. Tsaariks-uuendajaks, kes kindlustas Vene mõisnike ja kaupmeeste riigi, sai tsaar Peeter I.

Kronoloogiline tabel.

911 Olegi leping kreeklastega.
988 Ristiusu toomine Venemaale.
1147 Esimene märge ajaraamatus Moskva kohta.
1240 Batu-khaan vallutab Vene vürstiriigid.
1242 Aleksander Nevski võit saksa rüütlite üle (Jäälahing).
1328—1341 Ivan Kalita — esimene Moskva suurvürst.
1380 Kulikovo lahing.
1462—1505 Ivan III, Moskva suurvürst.
1480 Vene riigi vabanemine tatari-mongoli ikke alt Ivan III ajal.
1547 Ivan IV võtab endale tsaari tiitli.
1581 Jermaki retk Lääne-Siberisse.
1606—1607 Talupoegade ja kasakate ülestõus Bolotnikovi juhtimisel.
1612 Poolakate väljakihutamine Moskvast.
1648 Kasakate ja talupoegade ülestõus Ukrainas poola surve vastu Bogdan Chmielnicki juhtimisel.
1649 Talupoegade lõplik maa külge kinnistamine.
1654 Ukraina liitmine Venemaaga.
1670—1671 Talupoegade ülestõus Razini juhtimisel.

Sisukord.

Lk.

Sissejuhatus.

Meie kodumaa 3
Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit — sotsialismimaa — 3. Mida õpetab see raamat — 4.

I. Meie isamaa kauges minevikus.

Kuidas elasid inimesed kauges minevikus 5
Kust saame teateid inimeste elu kohta kauges minevikus — 5. Esiajalooliste inimeste elu — 5.
Sugukonnast riigini 6
Sugukonnad ja suguharud — 6. Riik — 7.
Vanimad riigid meie maal 8
Esimesed riigid Taga-Kaukaasias ja Kesk-Aasias — 8. Vanal ajal Siberis ja Ida-Euroopas elanud rahvad — 9.
Slaavlased 10
Slaavlased ja nende naabrid — 10. Slaavlaste elatusviisid — 10.

II. Kiievi riik.

Kiievi vürstiriigi tekkimine 12
Varjaagide vallutused — 12. Vürstid Rjurik ja Oleg — 12. Vürst Igor — 14.
Vürstinna Olga ja vürst Svjatoslav 15
Vürstinna Olga — 15. Vürst Svjatoslav — 16.
Kiievi vürstid panevad maksma uue usu ja seadused 17
Vürst Vladimiri sõjarekted — 17. Ristiusu maksmapanek — 18. Vürst Jaroslav Tark — 18.
Rahva ürgjõulised ülestõusud Kiievi vürstiriigis 19
Kuidas vürstid ja bojaarid valitsesid Kiievi vürstiriiki — 19. Vürstid ja bojaarid pärisorjastasid vabu talupoegi — 20. Ürgjõulised ülestõusud vürstide ja bojaaride vastu linnades — 20.
Novgorodimaa 21
Kiievi vürstiriigi killunemine — 21. Novgorodimaa valitsus — 21. Novgorodlaste võitlus rootslaste ja sakslastega — 23.

Lk.

Suzdali Vene 23
Rostovi-Suzdalimaa — 23. Vladimiri-Suzdali vürstiriik — 24.

III. Ida-Euroopa mongoli vallutajate võimu all.

Mongolid-vallutajad ja tatari-mongoli ike 26
Mongolid XII sajandil — 26. Tšingis-khaan vallutab Kesk-Aasia ja Kaukaasia — 26. Batu-khaan ja Vene vürstiriikide vallutamine — 27.

Moskva ja esimesed Moskva vürstid 28
Moskva — 28. Ivan Kalita — 28. Leedu ja Poola — Moskva riigi vaenlased — 30.

Tamerlan ja Kuld-hordi langus 31
Tamerlan — 31. Uzbekid Kesk-Aasias — 32.

IV. Vene rahvusriigi loomine.

Vene riigi laienemine Ivan III ajal ja tatari-mongoli ikke lõpp 33
Novgorodi liidendamine ja Vene riigi vabastamine tatari khaani võimu alt — 33. Ivan III sõda Leedu ja Poolaga — 34. Ivan III — „kogu Venemaa valitseja“ — 35.

Kuidas rõhuti talupoegi Vene riigis XV sajandil 35
Teoorjus ja obrok (kruntrent) — 35. Talupoegade kinnistamine maa külge (sunnismaisus) — 37.

V. Vene riigi laienemine.

Ivan IV ja Volga-äärsete tatarlaste purustamine 39
Tsaar-isevalitseja — 39. Kaasani ja Astrahani vallutamine — 40.

Bojaaride võimu murdmine ja Ivan IV sõjad 41
Opritšnina — 41. Talupojad ja kasakad — 43. Sõda Baltimaade pärast — 43. Siberi riigi vallutamine — 44.

VI. Talupoegade sõjad ja rõhutud rahvaste ülestõusud XVII sajandil.

Esimene talupoegade sõda Vene riigis 45
Tsaar Boris Godunov ja talupoegade ülestõusude algus — 45. Poola panide esimene katse Vene riiki orjastada — 45. Talupoegade juht Ivan Bolotnikov — 46.

Lk.

Võitlus Poola maadevallutajatega 48

Poola maadevallutajad ja nende Moskvast väljakihutamine — 48. Talurahvaliikumise purustamine — 50.

Linlaste ja rõhutud rahvaste ülestõusud XVII sajandil . . . 51

Ülestõusud linnades — 51. Baškiiria ülestõus — 53.

Ukraina võitlus Poola valitsusega ja tema ühendamine Venemaaga 54

Bogdan Chmielnicki ja ukraina talupoegade sõda poola panidega — 54. Ukraina ühendamine Venemaaga — 55.

Razini sõda bojaaride ja mõisnikega 55

Doni kasakad — 55. Razin ja ta võitlus bojaaride ja mõisnikega — 56. Talupoegade liikumise purustamine ja Razini hukkamine — 57.

Ida-Siberi rahvaste alistamine 58

Ida-Siberi alistamine — 58. Siberi rahvaste rõhumine — 59.

Majandus ja halduslik kord Venes XVII sajandi lõpul 60

Mõisamajandus — 60. Tööstus ja kaubandus — 60. Riigi valitsemine — 62.

Kultuur Venes XVII sajandil 63

Kultuur — 63. Eluviisid ja kombed — 64.

Kronoloogiline tabel 65

Vastutav toimetaja: V. Orav. Korrektor: A. Miller. Tehniline toimetaja: H. Treumann. MB-2721. Trükikoja tellimise nr. 20. Ladumisele antud: 29. XII 1940. Trükki antud: 9. I 1941. Trükitähtede arv trükipoognas: 28,8 tuh. Trükipoognate arv: 4¼ pg. Autori arvutuspoognate arv 2,83. Trükiarv: 20 000 eksemplari. Paber: 56:81,5 cm Kohila paberivabrikust. Trükikoda: „Punane Täht“, Tallinn.

На эстонском языке: История СССР, краткий курс I под редакцией проф. А. В. Шестакова. ГИЗ „Педагогическая Литература“, Таллин. Типография „Пунане Тэхт“, Таллин, ул. Пикк 54/58.